

Elita na mikropodručju - Vinkovci 1939.-1945.

Horvat, Sandra

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:405763>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-13**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

Sandra Horvat

Elita na mikropodručju: Vinkovci 1939.-1945.

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2021.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA
ODSJEK ZA POVIJEST

DIPLOMSKI RAD

Elita na mikropodručju: Vinkovci 1939.-1945.

Studentica: Sandra Horvat

Mentor: doc. dr. sc. Stipica Grgić

Zagreb, srpanj 2021.

Sažetak

Ovaj rad podijeljen je u nekoliko međuovisnih cjelina. Prvo su objašnjeni ključni termini *elita* i *moć* te će ta teorijska polazišta biti ključna za razmatranje vinkovačke elite promatranoga razdoblja. Pokazano je kako se promjena sustava na makrorazini odražava na Vinkovce i vinkovačku političku i ideološku elitu. Nakon uspostave Banovine Hrvatske vrlo se brzo mijenja politička struktura u korist onih odanih vladajućoj Hrvatskoj seljačkoj stranci, a isto se dijelom događa i u ustanovama označenima nositeljicama ideološke moći. Tijekom perioda Nezavisne Države Hrvatske ponovno dolazi do „ponavljanja povijesti“ – nova vlast bila je odana ustaškom režimu i čini radikalniji rez s prijašnjom garniturom.

Ključne riječi: Vinkovci, Banovina Hrvatska, Nezavisna Država Hrvatska, elita, Viktor Urbiha, Dragutin Basler, Franjo Dučmelić, Dragutin Poljugan

Summary

This paper is divided into several interdependent chapters. First, the key terms elite and power are explained. These theoretical starting points will be crucial for considering the Vinkovci's elite of the observed period. It has been shown that the change of the system at the macro level affected Vinkovci and Vinkovci's political and ideological elite. After the establishment of the Banovina of Croatia, the political structure changed very quickly in favor of those loyal to the ruling Croatian Peasant Party, and the same partly happened in institutions marked as holders of ideological power. During the period of the Independent State of Croatia there is a history repeated itself - the new administration of the city became loyal to the Ustasha regime and makes a more radical break with the previous one.

Keywords: Vinkovci, Banovina Croatia, Independent State of Croatia, elite, Viktor Urbiha, Dragutin Basler, Franjo Dučmelić, Dragutin Poljugan

SADRŽAJ RADA

1. Uvod.....	2
2. O elitama.....	3
2.1. Elita – definiranje fenomena.....	4
2.2. Elita kao nositelj moći.....	6
3. Povijesna pozadina: 1939.-1945.....	9
3.1. Banovina Hrvatska: 1939.-1941.....	9
3.1.1. Politička klima tik pred uspostavu Banovine Hrvatske.....	10
3.1.2. Cvetković i Maček sklapaju sporazum.....	12
3.2. Nezavisna Država Hrvatska: 1941.-1945.....	14
3.2.1 Situacija u domovini: “Ni kraćeg rata, ni veće sramote” i Kvaternikov proglasa.....	15
3.2.2. NDH: prostor, ideologija i kraj.....	16
4. Vinkovci za vrijeme Banovine Hrvatske.....	19
4.1. Politička elita Vinkovaca.....	20
4.2. Ideološka elita Vinkovaca.....	27
5. Vinkovci za vrijeme Nezavisne Države.....	32
5.1. Politička elita Vinkovaca.....	32
5.2. Ideološka elita Vinkovaca.....	35
6. Zaključak.....	37
7. Popis korištenih izvora.....	38

1. UVOD

Elita na mikropodručju: Vinkovci 1939.-1945. jest rad koji će predstaviti izmjenu elita sukladno promjenama režima makrorazine. Bavit će se periodom uspostave Banovine Hrvatske i Nezavisne Države Hrvatske i istaknut će kako je promjena tih režima utjecala na vodeće funkcionere grada Vinkovaca i nekih važnih vinkovačkih institucija te može biti svojevrsna studija slučaja ili lakmus papir za izučavanje ovih promjena u nekom drugom vremenu ili na drugom području. Glavna je teza rada da uz promjene vlasti 1939. godine, uspostavom Banovine Hrvatske i dolaskom HSS-a na vlast u novostvorenoj jedinici, te uspostavom Nezavisne države Hrvatske (NDH) 1941. godine, dolazi do promjene vladajućih funkcionera na mjestima političkoga i ideološkoga značaja za grad Vinkovce.

Građa za ovu temu u najvećem je dijelu pronađena u tiskovinama i arhivima. Od novina je svakako najkorisniji bio tjednik *Hrvatski branik* koji je izlazio u Vinkovcima od 1935. do 1942. godine, a mijenjao je izdavače i uredništvo sukladno promjenama vladajuće strukture. Tijekom Banovine Hrvatske bio je jasno definiran kao glasilo Hrvatske seljačke stranke, što će se u kasnijem tekstu i prikazati, a tijekom perioda Nezavisne Države Hrvatske HSS-ovsko se uredništvo zamjenjuje onom bliskim ustaškom vodstvu. Osim novinskoga, veliki je broj građe arhivskoga podrijetla. Arhivska građa pronađena je u Arhivskom sabirnom centru u Vinkovcima i Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu. Zanimljiva je arhivska građa vezana uz promjene nazivlja ulica tijekom promjene režima kao i osobni fondovi iz kojih su pronađeni osobni podaci o dugogodišnjem ravnatelju vinkovačke gimnazije, Dragutinu Poljuganu. Osim novina i arhiva, vrijedni su podaci pronađeni i u knjizi *Socijalne prilike i klasna borba u Vinkovcima međuratnog razdoblja*,¹ autorice Mire Kolar-Dimitrijević i članku Suzane Leček *Hrvatska seljačka stranka i njeni gradski birači: primjer Vinkovaca na skupštinskim izborima 1938.*² Značajni podaci o gradonačelniku i odvjetniku Viktoru Urbihu mogu se pronaći u filmu Antuna Smajića,³ dok je o njegovu nasljedniku Dragutinu Basleru pisao je Zlatko Virc.⁴ O NDH-škom gradonačelniku Franji Dučmeliću informacije su rijetke te ih je najviše pronađeno u zbirci domovinske i iseljeničke tematike *El Croata* čiji je autor njegov sin Željko Dučmelić. Autor zbirku piše tijekom života u Republici Argentini gdje on, kao i ostatak obitelji, na koncu

¹ KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira, *Socijalne prilike i klasna borba u Vinkovcima međuratnog razdoblja*

² LEČEK, Suzana, „Hrvatska seljačka stranka i njeni gradski birači: primjer Vinkovaca na skupštinskim izborima 1938.“

³ *Sjećanje gospođe Urbih* (2012.)

⁴ VIRC, Zlatko, „Dragutin (Karl) Basler, arhitekt i kulturni djelatnik“

odlazi nakon kraha Nezavisne Države Hrvatske.⁵ Kolumne o Vinkovcima tijekom 20. stoljeća profesora Vladimira Ćirića bile su vrijedan izvor,⁶ a za pisanje ovoga rada bile su korisne i monografije vinkovačke gimnazije (*225 godina vinkovačke gimnazije*⁷ i *Naših dvjesto godina*⁸).

Ovaj diplomski rad sastoji se od nekoliko dijelova. U poglavlju naslovljenom *O elitama* bit će predstavljen kratki opis rada autora značajnih za razmatranje toga fenomena. Naime, u tome se dijelu nastoji prikazati dug kontinuitet proučavanja elita na različite načine u znanosti, a promišljanja spomenutih autora važna su za razumijevanje samoga pojma. Ostala poglavlja tiču se povijesne pozadine zbivanja u godinama od 1939. do 1945. Budući da će radom biti predstavljena promjena zbivanja na mikrorazini Vinkovaca koja se događaju sukladno promjenama na općem državnom planu, ukratko će biti objašnjeno što se u tome periodu događalo na makrorazini. Bit će opisan tijek i okolnosti u kojima dolazi do uspostave Banovine Hrvatske kao i zbivanja vezana uz dolazak ustaša na vlast i proglašenja Nezavisne Države Hrvatske. Naravno, usporedno s promjenom režima makrorazine, dolazi do određenih preinaka i na prostoru grada Vinkovaca koje će zadnja poglavlja ovoga rada pokušati predočiti.

2. O ELITAMA

Proučavanjem povijesnih razdoblja, političkih sustava ili pak nekih konkretnih zbivanja, kao što su npr. Američki rat za neovisnost ili Francuska revolucija, vjerojatno ćemo u jednome trenutku morati analizirati manjinske skupine ili pojedince koji na određeni način obnašaju vlast; npr. vodeća vojna lica, osobe koje obnašaju dužnost gradonačelnika nekoga grada, predstojnika mjesne policije ili one koji su zaposleni na visokoj funkciji neke obrazovne ustanove koja uživa posebni status u društvu i stvara intelektualce koji kasnije imaju veliki utjecaj na sredinu. Kada govorimo o ljudima koji djeluju na nekim od tih ili sličnim pozicijama, govorimo o elitama.

Unatoč tomu što je sociologija prvak na znanstvenome polju u proučavanju elita kao zasebnoga predmeta promatranja, i u drugim se znanostima elita zamjećuje kao pokretač pojedinih ciklusa te je već odavno postala subjektom brojnih društveno-humanističkih publikacija, a proučava ih se u raznim poljima i s različitim ciljevima.⁹ Hrvatski sociolog Rade

⁵ DUČMELIĆ, Željko, *Dogodovštine jednog običnog čovjeka*, DUČMELIĆ, Željko, *Hrvatska pati, ali ne umire nikada*, DUČMELIĆ, Željko, *Četiri mjeseca u raju*, DUČMELIĆ, Željko, *Po putevima u neizvjesnost*, DUČMELIĆ, Željko, *Drvi sok otrgnutih grana*

⁶ ĆIRIĆ, Vladimir, „Povijest novinstva u Vinkovcima“.

⁷ VIRC, Zlatko, „Vinkovački Theresianum ili povijest vinkovačke Gimnazije 1780.-1980.“.

⁸ ŠARČEVIĆ, Josip, „Istaknuti učenici i profesori vinkovačke Gimnazije u kulturnom, znanstvenom i društveno-političkom životu“.

⁹ ŠAKIĆ, Vlado, „Ima li Hrvatska modernu elitu – sociopsihologijski pogled“, 97. str.

Kalanj tvrdi kako se teorija elita proučava u mnogim disciplinarnim područjima, ali da pak nema u svakom isti intenzitet, doseg ili aktualnost.¹⁰ Ovim radom bit će predstavljen dio vinkovačke političke i ideološke elite u vremenu smjene političkih režima 20. st. na području današnje Republike Hrvatske, a njihovim će se konkretnijim obilježjima baviti daljnji tekst.

Na makrorazini Kraljevine Jugoslavije doba je to velikih promjena. Godine 1939. dolazi do prividnoga rješenja aktualnoga hrvatskoga pitanja i stvaranja zasebne jedinice, u teritorijalnom i zakonski autonomnom pogledu, Banovine Hrvatske, koja prethodi uspostavljanju Nezavisne Države Hrvatske. Formiranjem novih entiteta jačaju novi režimi i ideologije čije se odrednice iz samoga središta zbivanja filtriraju i prenose na mikrocentre tadašnje vlasti.

2.1. Elita – definiranje fenomena

Na početku istraživanja o elitama u bilo kojemu kontekstu, pravovaljano je krenuti od definicije. *Cambridge Dictionary* opisuje elitu kao „najbogatiju, najmoćniju, najbolje obrazovanu ili najbolje uvježbanu grupu u društvu“, tj. kao „one ljude ili organizacije koji se smatraju najboljima ili najmoćnijima u usporedbi s drugima sličnog tipa.“¹¹ Iz opisanoga proizlazi da je društvena situacija dihotomna; odnosno, da je elita skupina koja predstavlja na neki način privilegirani i izolirani dio koji se, zahvaljujući svojoj vrsnosti naspram mase ostalih, i razlikuje od spomenute mase svih ostalih sudionika procesa. Zanimljivo je prisjetiti se da i čuveni filozof antičkoga razdoblja, Platon iz Atene, u svojoj *Državi* ljude dijeli po kvalitetama te donosi podjelu na zlatne, srebrne te željezne i brončane ljude gdje je svaka skupina različita od druge i posebno zadužena za obavljanje zasebnih poslova.¹²

Iako je puno vremena prošlo od Platonove Atene te je blokovska podjela na elitu s jedne i masu s druge strane, zbog različitih utjecaja demokracije, zastarjela, sociolog Rade Kalanj nalaže da je „iluzorno tvrditi da je ta razlika ukinuta, a pogotovo je krivo ne vidjeti njezine nove oblike.“¹³

Kada je u središtu pitanje o povijesti pojave teorija elita, najčešće se susrećemo s dva moguća odgovora. Dok jedni tvrde da teorija nastaje kao alternativa ideologiji demokracije, drugi uzrok nalaze u reakciji na marksističko poimanje društva. Autora koji su se bavili

¹⁰ KALANJ, Rade, „Teorija elita i pitanje demokracije“, 75. str.

¹¹ „Elite“, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/elite>, zadnji puta posjećeno 12.11.2020.

¹² Plat. III, 415.

¹³ KALANJ, Rade, „Teorija elita i pitanje demokracije“, 76. str.

tematikom vezanom uz teoriju elita je mnogo, a vjerojatno su najpoznatiji tzv. klasični teoretičari elita, u tu skupinu spadaju Vilfredo Pareto, Gaetano Mosca i Robert Michels.¹⁴

Fritz Wilfrid Pareto, profesor ekonomije na Sveučilištu u Lozani, dao je veliki doprinos u proučavanju elita.¹⁵ Paretovu elitu krasi odlike najveće jačine, energije i sposobnosti, a povijest promatra kao „neprestanu zamjenu izvjesnih elita.“¹⁶ Dao je veliki doprinos ekonomskoj znanosti, a na njega je veliki utjecaj imao Léon Walras, iako se njihov način razmišljanja razlikuje.¹⁷ Po njemu elita ne sačinjava samo jedan sloj, nego više njih, a cjelokupna se elita od svih ostalih razlikuje po vrlinama „praktičnoga uma, visokih moralnih standarda i obrazovanja.“¹⁸ Pareto govori i o smjenama elita što veže uz religijske krize i povećanje humanitarnih osjećaja u stare elite koji uz manjak borbenosti dovode do njezina kraha. Nova se elita u početku diči fleksibilnošću i otvorenošću, ali nedugo nakon pobjede postaje kruta i isključiva.¹⁹ Obrazac Paretova uspona i pada elita dijelom je sastavnica i ovoga rada. Naime, uspostavljanjem novoga poretka uzdiže se i nova struktura vodećih, bliskih trenutno vladajućem sistemu. O tome koliko je nova elita fleksibilna i otvorena teško je govoriti, ali čak i poprilično isključiva ustaška elita nakon obračuna s bivšim predstavnicima koji ne podliježu novim pravilima, prima pojedince koji se odlučuju prihvatiti njihova načela i uklapa ih u svoje redove.

Sicilijanac Gaetano Mosca diplomirani je pravnik koji Pravni fakultet u Palermu završava s tezom „Elementi nacije“, a kasnije, zahvaljujući svom radu, postaje i važni predstavnik klasičnoga elitizma. Neka od njegovih značajnih djela su *Teorija vlasti i parlamentarna vladavina* i *Elementi političke nauke*. Naime, zanimljivo je da je Mosca iznijevši kritiku parlamentarizma u svom prvom djelu prošao težak put dok mu se konačno nisu otvorila vrata fakultetskih katedri. Dakle, tek nakon što objavljuje djelo *Elementi političke nauke* izabran je na mjesto izvanrednog profesora na Sveučilištu u Torinu, a kasnije predaje i na drugim sveučilišnim prijestolnicama.²⁰

Kao i većina ostalih teoretičara elita, Mosca smatra da je cjelokupna društvena situacija ambivalentna. Odnosno, da se društvo dijeli na manjinu koja obnaša vlasti i većinu koja se joj

¹⁴ LÓPEZ, Matias, „Elite theory“, 1.-2. str.

¹⁵ BEZFAMILNAYA, Maria, „Biography of Vilfredo Pareto“, 1. str.

¹⁶ PARETO, Vilfredo, *Uspon i pad elita: Primjena teoretske sociologije*, 29. str.

¹⁷ ASPERS, Patrik, „Crossing the Boundary of Economics and Sociology: The Case of Vilfredo Pareto“, 521. str.

¹⁸ PARETO, Vilfredo, *Uspon i pad elita: Primjena teoretske sociologije*, 53. str.

¹⁹ PARETO, Vilfredo, *Uspon i pad elita: Primjena teoretske sociologije*, 44., 57.-58. str.

²⁰ SEKULOVIĆ, Aleksandar, *Teorija političke klase*, 14-16. str.

vlasti pokorava.²¹ Usprkos tradicionalnom mnijenju, on tvrdi da manjina uvijek vlada većinom.²² Vezano uz brojčani omjer u korist većine koja ne piše i ne provodi zakone, i Pareto također tvrdi da, unatoč manjem broju, postupci elita imaju više reperkusija na mase, negoli postupci masa na elite.²³ Kako navodi i prof. dr. Dušan Žubrinić u svojoj knjizi „elita je u elitističkom konceptu subjekt historijskih zbivanja, dok je masa samo njen objekt.“²⁴ Moscina se predodžba vladajuće manjine, naravno, ogleda i na vinkovačkome području. Vodeći akteri zbivanja postaju osobe smještene na visoke funkcije te zahvaljujući razgranatoj mreži svoje moći, o kojoj je pisao Michael Foucault, uspijevaju vladati različitim sferama života.

Robert Michels dao je veliki doprinos razvoju sociologije, a bavio se tematikom demokracije, nacionalizma, uloge intelektualaca, elitama, ali i temama poput feminizma i eugenike. Najpoznatiji je po uočavanju tzv. željeznog zakona oligarhije.²⁵ Željezni zakon oligarhije jest sociološka teza prema kojoj se sve organizacije, uključujući i one koje njeguju demokratska načela, podvrgavaju vladavini nekolicine, odnosno oligarhiji. Iz navedenoga slijedi da je organizacijska demokracija paradoks.²⁶

Osim klasičnog elitizma, postoji i tzv. novi elitizam. Novi elitizam, za razliku od konzervativnoga, jest liberalno-demokratski gdje dominiraju npr. birokratske elite, menadžerske elite ili elite intelektualaca. Neki od autora koji su govorili o modernim elitističkim teorijama su James Burnham, Michael Voslensky i Karl Mannheim.²⁷

2.2. Elita kao nositelj moći

Iako bi poglavlje o odrednicama elite mogla sezati u beskonačnost, zadržat ćemo se na određivanju elite kao nositelja moći. Razdioba moći u društvu jedno je od ključnih pitanja suvremenih istraživanja, a jasno je da je vlasnik moći manjinska skupina, odnosno – elita.²⁸

No, što je moć?

Thomas Hobbes u *Levijatanu* naglašava da moć označava „trenutačna sredstva čovjeka za dobivanje nekoga budućega prividnoga dobra.“ On moć dijeli na prirodnu, odnosno onu koju

²¹ SEKULOVIĆ, Aleksandar, *Teorija političke klase*, 58-65. str.

²² PAVLOVIĆ, Vukašin, „Teorije elita u političkoj sociologiji klasične i savremene koncepcije“, 13. str.

²³ PARETO, Vilfredo, *Uspon i pad elita: Primjena teoretske sociologije*, 8. str.

²⁴ ŽUBRINIĆ, Dušan, *Marksizam i teorije elita*, 5. str.

²⁵ LINZ, Juan José, *Political Sociology and the Future of Democracy*, 3. str.

²⁶ SLUYTER-BELTRÃO, Jeff, „Iron Law of Oligarchy“, <https://www.britannica.com/topic/iron-law-of-oligarchy>, zadnji puta posjećeno 25. svibnja 2021.

²⁷ PAVLOVIĆ, Vukašin, „Teorije elita u političkoj sociologiji klasične i savremene koncepcije“, 29.-35. str.

²⁸ ŽUBRINIĆ, Dušan, *Marksizam i teorije elita*, 5. str.

označava izvanrednost tjelesnih ili umnih sposobnosti, i instrumentalnu koja se odnosi na sredstva za stjecanje nekoga višeg cilja, npr. ugleda ili bogatstva.²⁹

Max Weber u svojemu opširnome djelu *Privreda i društvo* iznosi dvije definicije moći. Moć (*Macht*) za njega je „vjerojatnost da će pojedinac u nekom društvenom odnosu uspjeti nametnuti svoju volju drugima unatoč otporu, bez obzira na čemu ta vjerojatnost počiva.“ Dominacija, odnosno *Herrschaft*, jest „vjerojatnost da će zapovijed s određenim sadržajem poslušati određena skupina osoba.“³⁰

Michel Foucault moć ne sagleda kao „opipljivu silu koja proizlazi iz jednoga izvora“, nego kao mrežu u kojoj sukladno djeluje više subjekata.³¹ Foucault gradi svoju teoriju o mikrofiziци moći na različitim opažanjima. Tijekom razgovora iz lipnja 1975. godine, kada govori o vezi između moći i tijela, ustanovljuje da je i seksualnost objekt nad kojim se vrši moć, tj. „predmet brige i analize, kao meta nadzora i kontrole.“³² U svojemu djelu *Ludilo i civilizacija: Povijest ludila u doba razuma* promatra povijest ludila kroz različite umjetničke i vremenske aspekte gdje se samo ludilo vrednuje kroz prevladavajući diskurs moći. U zaključku djela ističe: „Lude želje, poremećena ubojstva, najnerazumnije strasti - sve su to mudrost i razum otkada su postala dio prirodnog poretka.“³³

Američki sociolog Talcott Parsons okarakterizirao je moć kao sredstvo uz pomoć kojega se postiže mogućnost za ostvarivanjem željenih ciljeva³⁴ te opisao moć kao „odjelovljenje jedne poopćene sposobnosti koja se sastoji u tome da se postigne ispunjavanje dužnosti koje povezuju društvene jedinice i koje su legitimirane svojom važnošću za kolektivne ciljeve.“³⁵

Michael Mann, autor četverosveščane knjige *The Sources of Social Power*, u svome radu opisuje tijek povijesti i određene povijesne fenomene pomoću suodnosa četiri izvora društvene moći: ideološki, ekonomski, vojni i politički.³⁶ Mann na društva gleda kao na organiziranu mrežu moći, gdje moć predstavlja preklapajuću mrežu društvenih interakcija te služi za organizirano postizanje ciljeva.³⁷ Budući da će ovaj rad, između ostaloga, predstaviti političku i ideološku elitu Vinkovaca u promatranome razdoblju, osvrnut ćemo se na to kako je

²⁹ HOBBS, Thomas, *Leviathan*, 58. str.

³⁰ WEBER, Max, *Economy and Society*, 53. str.

³¹ SMITH, „Gender Theory“, 97. str.

³² FOUCAULT, Michel, *Moć/znanje Odabrani spisi i razgovori 1972-1977.*, 62. str.

³³ FOUCAULT, Michel, *Madness and Civilization: A History of Insanity in the Age of Reason*, 282. str.

³⁴ MANN, Michael, *The Sources of Social Power*, sv. 1., 6. str.

³⁵ KALANJ, Rade, *Ideologija, utopija, moć*, 279. str.

³⁶ MANN, Michael, *The Sources of Social Power*, sv. 3., 1. str.

³⁷ MANN, Michael, *The Sources of Social Power*, sv. 1., 1.-2. str.

te izvore moći opisao Mann i zaključiti što će politička i ideološka elita predstavljati u ovome radu.

Politička moć za Manna predstavlja državnu vlast, odnosno skup propisa i prisila koji proizlaze iz centraliziranog i teritorijalno ograničenog središta. Upravo u tim karakteristikama – centraliziranost i teritorijalna ograničenost - leži razlika između političke moći s jedne strane te ekonomske, vojne i ideološke s druge. Snaga političke moći proizlazi iz toga što je u stanju pridobiti kolektivnu i distribucijsku moć te zarobiti druge izvore moći unutar svoje organizacijske sheme.³⁸ Pod političkim pripadnicima elite i u ovome se radu sagledaju predstavnici vlasti, odnosno vinkovački gradonačelnici. Gradonačelnici tijekom Banovine Hrvatske su svi redom bili istaknuti pripadnici HSS-a, a Željko Dučmelić donosi vijest kako je njegov otac postavljen za gradonačelnika od strane više instance Nezavisne Države Hrvatske jer je očito odgovarao novome režimu.³⁹ To da je politička moć imala značajan utjecaj i na druge sfere života jasno je i na primjeru Vinkovaca kada se npr. događa smjena projugoslavenski orijentiranog gimnazijskog ravnatelja za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske ili tijekom mijenjanja uredništva glasila *Hrvatski branik* prilikom promjene državnoga sustava u proljeće 1941. godine.

Ideološku moć imaju oni koji monopoliziraju značenjem pojmova i kategorija jer ljudi svijet ne spoznaju isključivo izravnom percepcijom. Također, važna je i monopolizacija normi putem dijeljenja ispravnih naputaka kako bismo se trebali ponašati u korelaciji s društvom. „Ljudima ne manipuliraju budale“, rekao je Mann i time naglasio da ideološka moć ne znači da je svo znanje koje je vezano uz određenu ideologiju lažno ili da oni od kojih proizlazi žele jedino materijalnu dominaciju. Iako, naravno, ideologije sadrže elemente zadovoljavanja privatnih interesa, one ne bi mogle opstati ako bi bile jedino to.⁴⁰ Jedan od mnogobrojnih primjera slanja i prihvaćanja poruke režima o ispravnom djelovanju jest kada je, nakon uspostave Nezavisne Države Hrvatske i smjene tadašnjega gimnazijskog ravnatelja, zabranjena uporaba ćirilice na teritoriju cijele NDH. S uporabom toga pisma raskrstilo se simboličkim spaljivanjem ćirilčne literature nasred vinkovačkoga korza,⁴¹ odnosno poslan je ispravan naputak ponašanja u kojemu je korištenje ćirilice nepoželjan obrazac.

³⁸ MANN, Michael, *The Sources of Social Power*, sv. 1; *A History of Power from the Beginning to A.D. 1760.*, 26.-27. str.

³⁹ DUČMELIĆ, Željko, *Hrvatska pati, ali ne umire nikada*, 63. str.

⁴⁰ MANN, Michael, *The Sources of Social Power*, sv. 1., 22.-23. str.

⁴¹ VIRC, Zlatko, „Vinkovački Theresianum ili povijest vinkovačke Gimnazije 1780.-1980.“, 34. str

Pod ideološkom elitom razmatrat ćemo pojedince smještene na vodećima funkcijama institucija koje za cilj imaju simbolički utjecati na svakodnevni život, a simbolički se utjecaj ponajviše osjeti na vjerskim, kulturnim, medijskim i obrazovnim institucijama.⁴² Dakako da je za širi koncept zbivanja potrebno sagledati rad još mnogih institucija tadašnjega doba kao što su npr. brojna humanitarna društva, lokalna čitaonica ili sportska udruženja, ali zbog naravi rada i ograničenosti izvora rad je usredotočen na spomenute sfere.

U ovome se radu elitom, dakle, smatraju individualci postavljeni ili birani na vodeće položaje vlasti ili institucija tijekom Banovine Hrvatske, odnosno Nezavisne Države Hrvatske, u gradu Vinkovcima. Sagledat će se promjena političke elite, odnosno gradonačelnika i vodećih osoba političkih stranaka, i ideološke elite pod kojom ćemo promatrati ponajviše urednike važnih tiskovina i ravnateljstva Državne realne gimnazije u Vinkovcima. Naravno, u radu polazimo od pretpostavke važnosti tih vodećih mjesta, a sam termin „elita moći“ nešto je kompliciraniji i tiče se razlika u stvarnoj i prividnoj moći koju pojedinci imaju.⁴³

Charles Wright Mills također naglašava kako nije svaka moć jednako kontinuirana i važna. Najveću moć imaju oni koji su u stanju provesti svoju volju unatoč možebitnom opiranju drugih. Takvi su pojedinci dio glavnih institucija; oni su često ključni političari, generali ili vlasnici većih korporacija.⁴⁴ Stoga ćemo se nastojati pitati ima li vinkovačka politička i ideološka elita 1939.-1941.-1945. takvu stvarnu moć.

3. POVIJESNA POZADINA: 1939.-1945.

3.1. Banovina Hrvatska:⁴⁵ 1939.-1941.

„Mome dragom narodu“, započeo je kralj Aleksandar Karađorđević proglas kojim je objavljen drugi po redu ustav Kraljevine Jugoslavije (prethodno Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca), 3. rujna 1931. godine.⁴⁶ „Sa vjerom u Boga i sretnu budućnost Kraljevine Jugoslavije“, predstavio je tako kralj 12 odjeljaka sa 120 članaka kojima je odlučio dodatno ozakoniti svoju politiku. Za nju potporu, kako kaže, pronalazi u svome puku: „Moje pouzdanje u ljubav naroda i njegovu moralnu snagu pružilo mi je siguran oslonac za sve pothvate u

⁴² FREEDEN, Michael, *Ideology: A very short introduction*, 25. str.

⁴³ Opširnije o tome vidi u: COENEN-HUTHER, Jacques, *Sociologija elita*

⁴⁴ WRIGHT MILLS, Charles, *The Power Elite*, 9. str.

⁴⁵ „Oblik teritorijalne samouprave glavnine hrvatskih krajeva u Kraljevini Jugoslaviji na temelju Sporazuma Cvetković–Maček 1939.“, „Banovina Hrvatska“, <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=5743>, zadnji puta posjećeno 19.11.2020.

⁴⁶ „Dana 3. rujna 1931. godine kralj je objavio da daje novi ustav. Taj je ustav nazvan Oktroirani, jer ga nije donio parlament, nego ga je nametnuo (oktroirao) vladar. U literaturi se naziva Rujanski/Septembarski ustav).“, U: MATKOVIĆ, Hrvoje, *Povijest Jugoslavije*, 177. str.

sređivanju prilika u zemlji.⁴⁷ Budući da je Ustav donesen nakon nametnute osobne diktature kralja Aleksandra, označio je, barem formalno, njezin kraj. Unatoč tome, vođa Hrvatske seljačke stranke, Vladko Maček, zaključuje da sam ustav „nije ništa drugo nego smokvin list, koji je imao pokriti golotinju diktature.“⁴⁸ Međutim, „premda je 3. rujna 1931. kralj ‘darovao’ građanima novi Ustav, sustav vlasti se nakon toga nije značajnije promijenio.”⁴⁹ Christian Axboe Nielsen piše da je “gotovo u svim aspektima”, Oktroirani ustav, “afirmirao, a ne moderirao smjer kojim je država krenula od siječnja 1929”.⁵⁰

Članak 116. toga nametnutoga Ustava ipak će osam godina nakon objavljivanja postati temelj nad kojim će se pronaći zakonsko opravdanje za uspostavljanje Banovine Hrvatske⁵¹ – „U slučaju rata, mobilizacije, nedjela i pobune, koji bi doveli u pitanje javni poredak i sigurnost države ili kad su do te mjere u opće ugroženi javni interesi, Kralj može, u tom izuzetnom slučaju, ukazom narediti da se privremeno poduzmu sve izvanredne, neophodno potrebne mjere u cijeloj Kraljevini i u jednom njenom dijelu nezavisno od ustavnih i zakonskih propisa. Sve izuzetno poduzete mjere podnijet će se naknadno Narodnom Predstavništvu na suglasnost.“⁵² Kako se 1939. godine taj članak iskoristio za rješavanje neriješenoga hrvatskoga nacionalnoga pitanja, a sam je kralj Aleksandar poginuo u atentatu 1934. godine, pravo da vladar reagira van propisanih zakonskih odrednica pripast će tročlanom Namjesništvu u kojemu će glavnu ulogu imati knez Pavle Karađorđević.⁵³

3.1.1. Politička klima tik pred uspostavu Banovine Hrvatske

Uspostavi Banovine Hrvatske prethodilo je turbulentno političko ozračje 20. st.⁵⁴ - atentat u Narodnoj skupštini 1928. godine, uvođenje Šestosiječanjske diktature kralja Aleksandra 1929. godine, uspostava Oktroiranoga ustava 1931. godine, policijski teror i

⁴⁷ „Mome dragom narodu: Ustav Kraljevine Jugoslavije“, *Službene novine Kraljevine Jugoslavije* (Beograd), 3. rujna 1931., 1. str.

⁴⁸ MAČEK, Vladko, *Memoari*, 136. str.

⁴⁹ GRGIĆ, Stipica. *Između režimske ideologije i potreba građana: Savska banovina 1929-1939*, 113.

⁵⁰ AXBOE NIELSEN, Christian. *Making Yugoslavs: Identity in King Aleksandar's Yugoslavia*, 208.

⁵¹ MATKOVIĆ, Hrvoje, *Povijest Jugoslavije*, 205. str.

⁵² „Članak 116. Izmene u ustavu: Ustav Kraljevine Jugoslavije“, *Službene novine Kraljevine Jugoslavije* (Beograd), 3. rujna 1931., 4. str.

⁵³ MATKOVIĆ, Hrvoje, *Povijest Jugoslavije*, 205. str.

⁵⁴ Hektična politička situacija Kraljevine Jugoslavije nije izolirana na europskome kontinentu. Naime, nedugo nakon uspostave Banovine Hrvatske i pokušaja sređivanja međuodnosa jugoslavenskih naroda, izbija novi rat u Europi koji će ubrzo proširiti svoje bojno polje i van granica toga kontinenta. O početku rata govori i zastupnik HSS-a te narodni zastupnik vinkovačkoga kotara, dr. Sigismund Čajkovac: „O vanjskim prilikama mogu vam reći da su veoma teške. Izbilo je ono što je najgore: Rat između Poljske i Njemačke. (...) Rat je strahovita stvar; on je težak za pobjeđenog i pobjednika. Naša država nema interesa da se miješa u ovaj rat pa je već izjavila da će zadržati neutralnost.“ U: „Govor narodnog zastupnika Dr. Sigismunda Čajkovca“, *Hrvatski branik* (Vinkovci), 16. rujna 1939., 2. str.

beskrupulozna diktatorska politika, Marsejski atentat na kralja koji se zbio 1934. godine te mnogi drugi događaji, kao i brojna neriješena nacionalna pitanja, od kojih je hrvatsko pitanje gorući problem. Hrvatsko pitanje staro je onoliko koliko je stara i zajednička država Hrvata i Srba, a nastaje kao produkt političkih razmimoilaženja dvaju naroda – kao što je Vladko Maček, predstavnik oporbe te glavni akter hrvatske politike nakon smrti Stjepana Radića, tijekom svog jedinog susreta s kraljem Aleksandrom rekao da je „temelj svemu zlu u tome što se politika provodila ne samo bez Hrvata, nego i protiv Hrvata.“ Tijekom tog kratkog razgovora 1929. godine još mu je Maček poručio kako je veliki problem taj što Srbi na nastalu zajedničku državu gledaju isključivo kao na povećanu Kraljevinu Srbiju.⁵⁵

S tada još uvijek aktualnim premijerom Milanom Stojadinovićem, Maček je vodio razgovor u Brežicama tijekom siječnja 1937. godine. Netom prije sastanka Stojadinoviću je knez Pavle rekao: „S Mačekom možete voditi razgovore o svemu, ali samo pod preduvjetom da se Ustav ne mijenja niti da se zavodi federativno uređenje države“, a on se te naredbe tijekom sastanka striktno držao. Razgovorom su na kraju ustvrdili da se više slažu u pogledu vanjske, nego li unutrašnje politike te u „srdačnom i prijateljskom“ tonu i završili sastanak.⁵⁶ I sam Maček u svojim *Memoarima* kaže kako se sa Stojadinovićem nikako nije našao u pogledu unutarnje politike, ali je rezerviran bio i po pitanju usuglašavanja oko tematike vezane uz vanjsku politiku.⁵⁷

Iako je Stojadinović odnio pobjedu na izborima u prosincu 1938. godine, njegova pobjeda nije bila uvjerljiva, kao što mu ni položaj nije bio čvrsto usidren. Početkom 1939. godine napušta mjesto predsjednika vlade Kraljevine Jugoslavije nakon namještene političke zavjere kneza Pavla i njegovih ministara, a upražnjeno mjesto zauzima Dragiša Cvetković. Naime, petero ministara Stojadinovićeve vlade su zbog nepostignutoga sporazuma s Hrvatima podnijeli ostavku te se jutro nakon Stojadinović uputio knezu Pavlu s nacrtom novih kandidata za ministre koji bi trebali zamijeniti one u ostavci.⁵⁸ Kako je knez ipak zatražio ostavku cijele vlade, ona se odnosila i na Stojadinovića.⁵⁹ Naravno, isključivo neriješenost sporazuma s

⁵⁵ MAČEK, Vladko, *Memoari*, 123. str.

⁵⁶ STOJADINOVIĆ, Milan, *Ni rat ni pakt, Jugoslavija između dva rata*, 512-519. str.

⁵⁷ MAČEK, Vladko, *Memoari*, 180. str.

⁵⁸ U svome djelu *Ni rat ni pakt, Jugoslavija između dva rata*, Stojadinović o spomenutoj uroti kneza Pavla govori u dijelu naslovljenim *Nož u leđa i rastanak s knezom Pavlom*. Kaže da je noć prije zasjedanja Narodne skupštine dobio pismenu ostavku ministara Spahe, Kreka, Kulenovića, Snoja i Cvetkovića zbog „različitih mišljenja na pitanje sporazuma s Hrvatima“. Stojadinović smatra da je taj razlog samo „izgovor da bi se izazvala kriza Vlade“. Sutradan odlazi knezu Pavlu dobro raspoložen te mu polaže vlastitu ostavku, kao i ostavku cijele vlade, dok je knez svo vrijeme tijekom njegova izlaganja šutio. Tumači njegovu šutnju tog dana 4. veljače 1939. godine kao odraz neugodnosti zbog kontradiktornosti ovog „zabijanja noža u leđa“ s ranijim „laskavim mišljenjem“ o njemu. U: STOJADINOVIĆ, Milan, *Ni rat ni pakt, Jugoslavija između dva rata*, 575-578. str.

⁵⁹ MATKOVIĆ, Hrvoje, *Povijest Jugoslavije*, 200-201. str.

Hrvatima nikako nije jedini mogući razlog konačne Stojadinovićeve smjene. Maček taj problem predstavljen kao glavni opisuje „insceniranim“, a pravu problematiku pronalazi u njegovoj vanjskoj politici koja se približavala fašističkim silama Osovine.⁶⁰ U tjedniku *Hrvatski branik* Stojadinovićevu odlasku bit će posvećen članak u kojemu autor njegovu politiku uspoređuje s mjehurom od sapunice, a averziju prema istoj ne skriva.⁶¹

Stojadinović u djelu *Ni rat ni pakt, Jugoslavija između dva rata* događaj svoje smjene uviđa kao pomno osmišljen i isplaniran, a svojim nasljednikom ne biva oduševljen: „S druge strane, izbor kneza Pavla pao je najgoreg i najslabijeg člana moje Vlade i to u svakom pogledu. Njegov spoljni izgled davao je sumnju da nije od čiste srpske rase. Njegovo ponašanje je išlo u prilog te tvrdnje.“⁶²

3.1.2. Cvetković i Maček sklapaju sporazum

Unatoč tome što se od početka pretpostavljalo da je stvorena samo kao prijelazna, Cvetkovićeve vlada prva je vlada koja je rješavanje hrvatskoga pitanja⁶³ označila kao svoju jedinstvenu zadaću, a bilo je naznaka da će tome pitanju pristupiti usuprot prevladavajućoj unitarističkoj koncepciji.⁶⁴ Iako se Maček u početku sastajao s knezom Pavlom, od 2. travnja 1939. godine razgovore je počeo voditi s predsjednikom vlade Cvetkovićem.⁶⁵ O veličini i važnosti hrvatskoga pitanja govorilo se učestalo, a o istome je govorio i dr. Andrija Karčić, odvjetnik i diplomat koji je svojevremeno surađivao s dr. Vladkom Mačekom, a nakon uspostave NDH ostao je blizak Anti Paveliću kojega poznaje od studentskih dana. Obnašao je dužnosti poslanika u Ministarstvu vanjskih poslova, upravnog povjerenika te je naposljetku bio postavljen na mjesto generalnog konzula NDH u Beču.⁶⁶ Na skupštini pristalica pokreta dr. Mačeka u Vinkovcima, Karčić je 1938. naglasio da je hrvatsko pitanje ujedno i državno jer mu je željeni čin uspostava slobode svim narodima.⁶⁷

⁶⁰ MAČEK, Vladko, *Memoari*, 203. str.

⁶¹ „Adio Stojadinović: Stojadinovićeve politika – mjehur od sapunice“, *Hrvatski branik* (Vinkovci), 11. veljače 1939., 1. str.

⁶² STOJADINOVIĆ, Milan, *Ni rat ni pakt, Jugoslavija između dva rata*, 579. str.

⁶³ Dragiša Cvetković, novoizabrani predsjednik vlade, 16. veljače u Beogradu pročitao je vladinu deklaraciju te je, između ostaloga, rekao: „Na tom putu jedno od glavnih pitanja je nesumnjivo sređivanje odnošaja u pogledima, koji već dvadeset godina postoje kod braće Hrvata na temeljne probleme naše državne politike.“ U: „Deklaracija vlade Dragiše Cvetkovića“, *Hrvatski branik* (Vinkovci), 18. veljače 1939., 1. str.

⁶⁴ BOBAN, Ljubo, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941, Iz povijesti hrvatskog pitanja, Druga knjiga*, 11. str.

⁶⁵ Isto, 29-34. str.

⁶⁶ STUPARIĆ, Darko, „Karčić, Andrija“, 182. str.

⁶⁷ HR-HDA-1353 - Građanske stranke i društva (zbirka), inv. br. 808. Predstojništvo gradske policije u Vinkovcima izvještava Kraljevsku bansku upravu Savske banovine o skupštini pristalica pokreta dr. Mačeka u Vinkovcima i Virovitici, 11. rujna 1938.

Konačno rješenje hrvatskoga pitanja unutar Kraljevine Jugoslavije postignuto je 26. kolovoza 1939. godine potpisivanjem sporazuma između novoga predsjednika vlade Dragiše Cvetkovića i budućega potpredsjednika te vlade, tadašnjega čelnika HSS-a i vođe oporbe, Vladka Mačeka. Tim je sporazumom utvrđen dogovor oko nastanka upravne jedinice Banovine Hrvatske koja se prostirala teritorijem Savske i Primorske banovine te kotareva Dubrovnik, Ilok, Šid, Brčko, Gradačac, Derventa, Travnik i Fojnica.⁶⁸ Istoga je dana objavljen i politički dokument *Uredba o Banovini Hrvatskoj* kojim je sporazum zakonski utvrđen.⁶⁹

Uredbom o Banovini Hrvatskoj prvo je određen teritorijalni opseg s naznačenim Zagrebom kao glavnim središtem. Poljoprivreda, trgovina, industrija, šume, rudnici, građevina, socijalna politika i narodno zdravlje, tjelesni odgoj, pravo, prosvjeta i unutrašnja uprava poslovi su čija je nadležnost prenesena u Banovinu Hrvatsku, a svi ostali poslovi i poslovi od općeg značaja ostaju u nadležnosti državnih vlasti. Člankom 3. istaknuta je potreba za osiguranjem određene financijske samostalnosti Banovine Hrvatske, a tim bi se pitanjem bavila posebna Uredba. Vlast je organizirana podjelom na zakonodavnu koju vrše Kralj i Sabor, upravnu vlast vrši Kralj preko Bana, a sudsku sudovi te se presude i rješenja donose u ime Kralja na osnovu zakona.⁷⁰

Dr. Ivan Šubašić imenovan je od strane kneza Pavla na mjesto bana Banovine Hrvatske i tu će dužnost obavljati tijekom cijela vijeka njezina postojanja.⁷¹ Za njegovo imenovanje zamolio je knez Pavle Mačekovo odobrenje jer je prethodno uspješno vršio ulogu posrednika između njih dvojice. Iako Maček početno nije impresioniran što je baš dr. Šubašić izabran na čelo te velike funkcije jer kako on smatra „nije imao u narodu dovoljno autoriteta“, nego na tome mjestu radije vidi ing. Augusta Košutića, kasnije njegovu stolovanju pronalazi određene kvalitete.⁷²

Stojadinović će za potpisani dokument i novostvorenu jedinicu reći da je „izvršen državni udar“ i negodovati oko nepoštivanja Ustava. Također će u programu svoje, od vlasti neodobrene, Srpske radikalne stranke naglasiti da sporazum Cvetković-Maček, i sve vezano uz njega, ne priznaje.⁷³ Negativnih reakcija na sporazum i novonastalu situaciju neće nedostajati; neslaganje će iskazivati i frankovci, komunisti te velikosrpski krugovi, ali će se ona uspjati

⁶⁸ GOLDSTEIN, Ivo, *Hrvatska 1918-2008.*, 187-189. str.

⁶⁹ MATKOVIĆ, Hrvoje, *Povijest Jugoslavije*, 205. str.

⁷⁰ „Uredba o Banovini Hrvatskoj“, *Službene novine Kraljevine Jugoslavije* (Beograd), 26. kolovoz 1939., 1.-3. str.

⁷¹ MATKOVIĆ, Hrvoje, *Povijest Jugoslavije*, 207. str.

⁷² MAČEK, Vladko, *Memoari*, 193. str.

⁷³ STOJADINović, Milan, *Ni rat ni pakt, Jugoslavija između dva rata*, 657-658. str.

održati do travnja 1941. godine kada će doći do uspostave Nezavisne Države Hrvatske.⁷⁴ Ipak, daleko od toga da je vijest o uspostavi Banovine Hrvatske dočeka generalno negativno pa tako ni u svakome kraju tadašnje države nije ispraćena s ogorčenjem. Dapače, *Hrvatski branik* svjedoči da su seljani Kukujevaca kraj Šida vijest primili vrlo radosno, dok su Ilokom kuće bile ukrašene hrvatskim trobojnicama u čast na novostvorenu teritorijalnu jedinicu.⁷⁵

3.2. Nezavisna Država Hrvatska:⁷⁶ 1941.-1945.

Kako je rješavanje hrvatskoga pitanja teklo sporo, a nakon uvođenja diktature 1929. godine ishod rješenja istoga činio se daleko kompliciranijim i upitnijim, hrvatska je opozicija reagirala nejednako i nesložno. Dr. Ante Pavelić primjer je ekstremnijega i radikalnijega dijela hrvatske opozicije koja se, u suprotnosti s većinom okupljenom oko Mačeka, ne priklanja politici čekanja te on napušta zemlju i u emigraciji uspijeva organizirati grupaciju istomišljenika s krajnjim ciljem uspostave neovisne hrvatske države.⁷⁷

Pavelić u emigraciju odlazi već u siječnju 1929. godine, i to u prvo u Beč, Sofiju, a zatim Italiju. Konačnu organizaciju emigranata, ekonomskih i političkih, započinje na zadnjoj emigrantskoj postaji kada dolazi do organiziranja pristaša u okviru ustaškoga pokreta. Ustaški pokret ishodište nasljeđuje iz okvira Hrvatske stranke prava. Točnije, korijene će vući iz Čiste stranke prava, tzv. frankovačkoga krila HSP-a. O djelovanju organizacije pod nazivom *Ustaša - hrvatska revolucionarna organizacija* postoje pouzdani podaci od godine 1932., ali se, naravno, ne isključuje ranije prisustvo formirane grupe.⁷⁸

Ustaški časnik, Slavko Kvaternik, tvrdio je da nije siguran koje je konkretno godine osnovana ustaška organizacija, ali je siguran da je stvorena isključivo Pavelićevom akcijom bez konzultiranja sa istomišljenicima u domovini.⁷⁹ U Italiji su osnivani ustaški logori za obuku pripadnika, kao i ostali organi ustaške vlasti – npr. Glavni ustaški stan, vrhovni organ, sa sjedištem u Torinu, a zatim u Bologni. Osim povezivanja na području Italije, poznate su organizacije i u Belgiji, Nizozemskoj, Njemačkoj, Mađarskoj, ali i na području Južne i Sjeverne Amerike.⁸⁰

⁷⁴ MAČEK, Vladko, *Memoari*, 197. str.

⁷⁵ „Slavlje na istočnoj granici banovine Hrvatske“, *Hrvatski branik* (Vinkovci), 2. rujna 1939., 2. str.

⁷⁶ „Država koja je postojala u okviru osovinskoga poretka tijekom II. svjetskoga rata na području dijela današnje Hrvatske, BiH i dijela današnje Srbije“, „Nezavisna Država Hrvatska“, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=43670>, zadnji puta posjećeno 19.12.2020.

⁷⁷ MATKOVIĆ, Hrvoje, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, 22-23. str.

⁷⁸ MATKOVIĆ, Hrvoje, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, 29-36. str.

⁷⁹ GAVRANOVIĆ, Goran, RAŠETA, Boris, *Moj obračun s Poglavnikom : tajna biografija vojskovođe Slavka Kvaternika : uspon i pad Ante Pavelića*, 31. str.

⁸⁰ MATKOVIĆ, Hrvoje, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, 36-37. str.

Ante Pavelić službeno je proklamiran glavnim vođom, odnosno poglavnikom, godine 1932. kada izlazi dokument *Ustav Ustaše – hrvatske revolucionarne organizacije*. Spomenuti *Ustav* i dokument pod nazivom *Načela hrvatskog ustaškog pokreta* iz 1933. godine donose organizacijska i programsko-ideološka načela ustaške organizacije, odnosno pokreta.⁸¹

3.2.1 Situacija u domovini: “*Ni kraćeg rata, ni veće sramote*” i Kvaternikov proglas

Približavanje jugoslavenske politike Njemačkoj nije se zbililo iznenada. Još je kralj Aleksandar godine 1934. posjetio Hitlera da bi pronašao odobrenje svojega diktatorskoga sustava kojemu su druge velike sile poprilično nesklone te kako bi pronašao štit od Italije čiji interesi za istočnu jadransku obalu ne jenjavaju. Kako je nacistička Njemačka brzo napredovala zauzevši u početku Češku i Poljsku, a kasnije i Francusku, te počela diplomatski prodirati i na teritorij Mađarske, Bugarske i Rumunjske, postojala je bojaznost jugoslavenskih političara da je njihova zemlja iduća na redu. Na sastanku između predstavnika Kraljevine Jugoslavije i Hitlera 1941. godine činilo se kako je Jugoslavija sigurna ukoliko ne stane na stranu Hitlerovih rivala te još uvijek nije bilo govora o pristupanju Jugoslavije Trojnome paktu pa je ona mogla zadržati svoju službenu neutralnost.⁸²

Čak i list *Hrvatski branik* nedugo nakon izbijanja rata na europskoj pozornici sugerira kako Hrvati trebaju uživati u svojoj neutralnosti, a ne pokleknuti pod „uzbunom duhova“ onih Hrvata koji ne poznaju radićevsku ideologiju mira, reda i rada, te prijevremeno nagovještaju da ta neutralnost nije dugoga vijeka.⁸³ Ipak, nedugo nakon, situacija se kompletno mijenja – Njemačka traži da Jugoslavija pristupi Trojnom paktu, a zauzvrat jamči sigurnost teritorija prema Italiji. Sporazum je, uz duža vijećanja, konačno potpisan 25. ožujka 1941. godine. Potpisnici jugoslavenske vlade, iako nikako nisu bili pristaše nacizma, pristali su na njemački zahtjev kako bi izbjegli rat protiv višestruko jačega protivnika. Nezadovoljnici potpisanoga sporazuma, okupljeni oko generala Simovića, izveli su uspješni politički puč vrlo brzo nakon sklopljena sporazuma te preuzeli vlast u državi.⁸⁴

Beograd su preplavile demonstracije protiv ulaska Jugoslavije u Trojni pakt, a bile su popraćene različitim parolama, kao npr. *Bolje rat, nego pakt - Bolje grob, nego rob*.⁸⁵ Koristeći

⁸¹ JELIĆ-BUTIĆ, Fikreta, „Prilog proučavanju djelatnosti ustaša do 1941.“, 61. str.

⁸² MAČEK, Vladko, *Memoari*, 202-208. str.

⁸³ „Uzbuna duhova“, *Hrvatski branik* (Vinkovci), 25. studenog 1939., 1. str.

⁸⁴ MAČEK, Vladko, *Memoari*, 211-217. str.

⁸⁵ MATKOVIĆ, Hrvoje, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, 54. str.

paravan neslaganja s ulaskom Jugoslavije u Trojni pakt, Maček smatra kako im je ipak više smetalo davanje većih ovlasti Hrvatima od strane prijašnje vlade.⁸⁶

Unatoč svom neslaganju pristupa Jugoslavije Trojnome paktu, Simovićeva vlada nije iz istoga istupila. Ipak, sva uvjerenja Hitlera da će politička situacija ostati ista, bila su uzaludna. *Pothvat 25*, napad na Jugoslaviju, nenajavljeno započinje 6. travnja 1941., a traje do konačne kapitulacije Jugoslavije, 17. travnja 1941. Politički vrh bježi iz zemlje koja biva razorena od bombardiranja te podijeljena od strane Njemačke, Italije, Mađarske i Bugarske. Nakon okončanja toga tzv. Travanjskoga rata, uz konsenzus s predstavnikom Njemačke, uspostavljena je Nezavisna Država Hrvatska u travnju 1941.⁸⁷

„Hrvatski narode!“ zaorio se glas Slavka Kvaternika s radio-postaje Zagreb prilikom proglašenja nove države 10. travnja 1941., „Božja providnost i volja našeg saveznika, te mukotrpa višestoljetna borba hrvatskog naroda i velika požrtvornost našeg poglavnika dr. Ante Pavelića, te ustaškog⁸⁸ pokreta u zemlji i inozemstvu odredili su da danas pred dan uskrsnuća Božjeg sina uskrsne i naša Nezavisna Država Hrvatska.“ Zatim spomenuti opunomoćenik poglavnika poručuje svim sunarodnjacima „da drže najveći red i da svi smjesta prijave zapovjedništvu oružane snage u Zagrebu mjesto gdje se nalaze, te da cijela oružana snaga smjesta položi zakletvu vjernosti Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i njenom poglavniku.“⁸⁹

3.2.2. NDH: prostor, ideologija i kraj

Ubrzo nakon proglašenja nove državne tvorevine i formiranja nove vlade s Pavelićem na čelu, dolazi do njezine teritorijalizacije. Prostor Nezavisne Države Hrvatske obuhvaćao je dio prostora današnje Hrvatske te dijelove Srbije i BiH. Njemačko-talijanska demarkacijska linija dijelila je teritorij ondašnje države, a određeni su dijelovi bili pod mađarskom i, veći dio, talijanskom okupacijom. Nova je država podijeljena na 22 velike župe koje su naziv dobile po srednjovjekovnim imenima područja Hrvatske i Bosne kako bi se dodatno naglasio povijesni kontinuitet.⁹⁰

⁸⁶ MAČEK, Vladko, *Memoari*, 221 str.

⁸⁷ MATKOVIĆ, Hrvoje, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, 55-62. str.

⁸⁸ Slavko Kvaternik će kasnije negirati da je i u jednome od svoja dva proglasa NDH (u Banskim dvorima i putem radiostanice) spomenuo ulogu ustaškoga pokreta u osnivanju države: „Ja sam o tome dugo i temeljito mozgao, bih li spomenuo ustaški pokret, pa sam odustao od toga baš iz razloga, što je ustaški pokret u inozemstvu punih sedam godina, sve do dana proglašenja NDH, bio interniran i nije se moglo ni prstom maknuti u kakvom radu na ostvarenju hrvatske države.“ U: RAŠETA, Boris, GAVRANOVIĆ, Goran, *Moj obračun s Poglavnikom : tajna biografija vojskovođe Slavka Kvaternika : uspon i pad Ante Pavelića*, 70. str.

⁸⁹ MATKOVIĆ, Hrvoje, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, 59-60. str.

⁹⁰ GOLDSTEIN, Ivo, *Hrvatska 1918-2008.*, 213-215. str.

O simboličkoj važnosti postavljanja nove nomenklature⁹¹ govori i donošenje službenih zaključaka o promjeni imena ulica.⁹² Takav je zaključak predan Kotarskoj oblasti Vinkovci u srpnju 1941. te su općinska poglavarstva slala dopise o promijeni nazivlja ulica nazvanim po određenim, za tadašnji režim, nepodobnim osobama.⁹³

Ipak, kako bi se reflektirala ideologija novouspostavljenog režima i simbolički raskinulo s prošlim, mijenjala su se nazivlja ulica i ranije tijekom Banovine Hrvatske. Tako je Tirškova ulica preimenovana u Ulicu dra Gjura Basaričeka, Vinkov trg postao je Trg Pavla Radića, a Trg Slobode nazvan je Trg Stjepana Radića.⁹⁴

Godine 1941. u Vinkovcima ponovno dolazi do preimenovanja ulica: prethodno već preimenovani Trg Stjepana Radića postaje Trg nezavisnosti, Ulica kralja Aleksandra nazvana je Ulicom poglavnik dra Ante Pavelića, a Ulica kralja Petra promijenila je naziv u Ulica Adolfa Hitlera itd.⁹⁵ Do promjena dolazi i u manjim mjestima, susjednim od Vinkovaca, pa je tako poglavarstvo u Nijemcima poslalo prijedlog da se ulice nazvane po Milošu Obiliću, Svetozaru Miletiću i Hajduku Veljku zamijene nazivima Zrinjska, Petra Svačića i Ante Starčevića,⁹⁶ dok su Mirkovci Ulicu Branka Radičevića izmijenili u Varošku ulicu, Ulicu Vuka Karadžića u Vinkovačku, a Ulicu Zmaj Jove Jovanovića u Privlačku ulicu.⁹⁷ Neka su se općinska poglavarstva pohvalila kako nemaju ulice nazvane po osobama upitne valjanosti, kao što su npr. Slakovci,⁹⁸ Komletinci⁹⁹ i Ivankovo.¹⁰⁰

Na čelu velikih župa nalazili su se, režimu odani, veliki župani, a Pavelić je odabirao sebi bliske osobe i na ostalim važnijim državnim položajima. U državi je vladao strogi totalitarizam koji se ogledao u jačanju modela kulta nacije, države i vođe.¹⁰¹ Dakle, temeljna je odrednica NDH bila da je ona država jedne nacije, hrvatske, dok je privilegiran položaj, zbog presudnog utjecaja Trećeg Reicha na NDH, imala njemačka manjina. Hrvatska je nacija

⁹¹ „Promjena uličnih naziva“, *Hrvatski branik* (Vinkovci), 6. srpnja 1940., 3. str.

⁹² „Hrvatski ustaše“, *Hrvatski branik* (Vinkovci), 19. travnja 1941., 2. str.

⁹³ HR-DAVU-SCVK-37, KUT. 476, 5287/41, Zapisnik sastanka općinskog odbora Stari Jankovci o promjeni nazivlja ulica, 29. srpnja 1941.

⁹⁴ „Promjena uličnih naziva“, *Hrvatski branik* (Vinkovci), 6. srpnja 1940., 3. str.

⁹⁵ „Novi nazivi ulica“, *Hrvatski branik* (Vinkovci), 19. srpnja 1941.,

⁹⁶ HR-DAVU-SCVK-37, KUT. 476, 5287/41, Općinsko poglavarstvo u Nijemcima šalje Kotarskoj oblasti Vinkovci prijedlog promjene nazivlja ulica, 27. srpnja 1941.

⁹⁷ HR-DAVU-SCVK-37, KUT. 476, 5287/41, Općinsko poglavarstvo u Mirkovcima šalje Kotarskoj oblasti Vinkovci prijedlog promjene nazivlja ulica, 15. srpnja 1941.

⁹⁸ HR-DAVU-SCVK-37, KUT. 476, 5287/41, Općinsko poglavarstvo u Slakovcima šalje Kotarskoj oblasti Vinkovci dopis o nazivlju ulica, 8. srpnja 1941.

⁹⁹ HR-DAVU-SCVK-37, KUT. 476, 5287/41, Općinsko poglavarstvo u Komletincima šalje Kotarskoj oblasti Vinkovci dopis o nazivlju ulica, 8. srpnja 1941.

¹⁰⁰ HR-DAVU-SCVK-37, KUT. 476, 5287/41, Općinsko poglavarstvo u Ivankovu šalje Kotarskoj oblasti Vinkovci dopis o nazivlju ulica, 8. srpnja 1941.

¹⁰¹ GOLDSTEIN, Ivo, *Hrvatska 1918-2008.*, 214-216. str.

primarno definirana kao dvokonfesionalna,¹⁰² katolička i muslimanska, a 1942. godine dolazi i do formiranja Hrvatske pravoslavne crkve.¹⁰³ Izvan zakona su tako stavljeni svi Srbi, Židovi i Romi koji nisu mogli biti uključeni ni u oružane državne snage, a ubrzo su bili izloženi teškoj brutalnosti te su završavali u brojnim ustaškim zatvorima i logorima.¹⁰⁴

Na vinkovačkome području brojni su Židovi također doživjeli brutalnu sudbinu, a jedna od poznatijih židovskih obitelji bila je obitelj Schlesinger čiji su brojni članovi život okončani u logoru Jasenovac pod ustaškim režimom.¹⁰⁵

Domobranstvo je bila redovna vojska novostvorene NDH, a formacija vojnih redova započinje danom nastanka države. Dio oružanih snaga NDH bilo je i oružništvo te ustaška vojnica. Oružništvo je održavalo javni red i mir te osiguravalo sigurnost puka, a ustaška vojnica bila je vojni dio oružanih snaga sa svojim zasebnim zapovjednikom. Čak i nakon spajanja ustaške vojnice sa domobranstvom u oružane snage NDH 1943. godine, jedan dio vojnice, Poglavnikov tjelesni sdrug (PTS), do proljeća 1945. godine ostaje van nadležnosti Ministarstva oružanih snaga.¹⁰⁶

Urgiranje u obustavljanju rada određenih listova, poticanje izlaženja tiskovina koje kliču režimu, rad na čišćenju hrvatskoga jezika od tuđica, a osobito od srbizama, kao i promjene u školstvu, kazalištu i filmu – sve su to poslovi kojima se bavila tadašnja država kako bi kulturno utjecala na stvaranje novoga ideala: čovjeka čvrsto odana režimu.¹⁰⁷ Pročišćenje hrvatskoga jezika od suvišna utjecaja tuđica svakako nije pothvat koji se prvo javlja za vrijeme NDH. Još je i tijekom vijeka Banovine Hrvatske bio postavljen taj cilj: u tjedniku Srijemski Hrvat, koji izlazi u Vukovaru, pronalazimo članak „Za čistoću hrvatskog jezika“ autora potpisanoga kao

¹⁰² „U ustaškom programu se isticalo da su Bosna i Hercegovina najvećim dijelom nastanjene hrvatskim pučanstvom te da su muslimani po nacionalnoj pripadnosti Hrvati, koji moraju biti uključeni u hrvatsku državu.“ U: MATKOVIĆ, Hrvoje, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, 132. str.

¹⁰³ Pravoslavne su crkve autokefalne, tj. nezavisne. U Hrvatskoj su žitelji pravoslavne vjeroispovijesti gotovo svi Srbi te kao takvi vezani za Srpsku pravoslavnu crkvu. S obzirom na tu situaciju Pavelić je izjavio: „Srpska pravoslavna crkva je dio srpske države Srbije. Hijerarhijski je Srpska pravoslavna crkva vođena po državnoj vlasti Srbije... To može biti u Srbiji, možda je to moglo biti i u bivšoj, nesretnoj Jugoslaviji, ali u hrvatskoj državi to ne može i neće biti.“ Priznanje pravoslavne vjere moglo je biti riješeno jedino u okviru autokefalne hrvatske pravoslavne crkve, odnosno van vezanja uz srpsku. Tako je u lipnju 1942. proglašen Ustav Hrvatske pravoslavne crkve, a na čelo novonastale crkve postavljen je mitropolit Germogen. Na teritoriju NDH uspostavljene su četiri eparhije, a izlazilo je i nekoliko tiskovina u kojima nije bilo tekstova političke tematike. U: MATKOVIĆ, Hrvoje, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, 128-132. str.

¹⁰⁴ TOMASEVICH, Jozo, *War and Revolution in Yugoslavia, 1941-1945: Occupation and Collaboration*, 380-416. str.

¹⁰⁵ ĆIRIĆ, Vladimir, *Vinkovačka gradska groblja – Spomenička baština i njezina zaštita*, 54. str.

¹⁰⁶ MATKOVIĆ, Hrvoje, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, 99.-112. str.

¹⁰⁷ MATKOVIĆ, Hrvoje, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, 137-150. str.

I.H. koji postavlja imperativ hrvatskoga jezika - „Odstraniti treba sve, što nije hrvatsko bilo u riječima, naglascima ili u izražavanju.“¹⁰⁸

Ratna situacija u svijetu tijekom proljeća 1945. godine izgledala je kristalno jasnom – dok je Italija ranije kapitulirala, Njemačka se nalazi pred kapitulacijom što znači da će Sile Osovine zauzeti mjesto gubitnika Drugoga svjetskoga rata. Mussolini je pogubljen u travnju 1945. godine, a nedugo nakon toga Führer Adolf Hitler izvršio je samoubojstvo – Italija i Njemačka kao važni saveznici NDH više nemaju dominantnu funkciju na bojnome polju i kao takve ne mogu garantirati njezin opstanak.¹⁰⁹ Cjelokupna situacija utječe i na NDH te je tijekom četvrte godine njezina bivstvovanja sve izgledniji konačni krah i pobjeda partizanskih jedinica¹¹⁰ koje se 1945. godine nalaze već nadomak Zagreba.¹¹¹

Pripadnici oružanih snaga NDH su u noći s 5. na 6. svibnja 1945. godine krenuli prema Sloveniji kako bi se domogli Austrije. Postrojbama oružanih jedinica priključili su se i brojni civili koji su iz različitih razloga odlučili izbjeći susret s pripadnicima partizana za koje je bilo izgledno kako će zamijeniti prijašnji režim. Naposljetku je plan bio predati se britanskim jedinicama kako bi se izbjegao susret sa Jugoslavenskom armijom. Ipak, u konačnici će se plan izjaloviti.¹¹²

Obitelj tadašnjega vinkovačkoga gradonačelnika Franje Dučmelića također se povlači iz države kako bi izbjegli susret s partizanskim jedinicama te preko Italije stižu u Republiku Argentinu gdje započinju novi život.¹¹³

4. VINKOVCI ZA VRIJEME BANOVINI HRVATSKA

Grad Vinkovci su se tijekom 1929. godine, odnosno nakon uvođenja Šestosiječanjske diktature kralja Aleksandra i teritorijalne unutarnje podjele Jugoslavije na devet banovina koja je izvedena krajem iste godine, našli u besmislenim okvirima Drinske banovine. Naime,

¹⁰⁸ Pročišćenje hrvatskoga jezika od suvišna utjecaja tuđica svakako nije pothvat koji se prvo javlja za vrijeme NDH. Još je i tijekom vijeka Banovine Hrvatske bio postavljen taj cilj: u tjedniku *Srijemski Hrvat*, koji izlazi u Vukovaru, pronalazimo članak *Za čistoću hrvatskog jezika* autora potpisanoga kao I.H. koji postavlja imperativ hrvatskoga jezika - „Odstraniti treba sve, što nije hrvatsko bilo u riječima, naglascima ili u izražavanju.“ U: I. H., „Za čistoću hrvatskog jezika“, *Srijemski Hrvat* (Vukovar), 18. studenog 1939., 5. str.

Mjesec dana kasnije u listu *Hrvatski branik* također se naglašava važnost korištenja hrvatskoga jezika u autonomnoj Banovini Hrvatskoj, a ne korištenje istoga shvaćeno je kao neprimjerena provokacija. U: „Za čistoću jezika“, *Hrvatski branik* (Vinkovci), 9. prosinca 1939., 2. str.

¹⁰⁹ MIJATOVIĆ, Anđelko, „Politički i vojnički kraj NDH“, 500.-501. str.

¹¹⁰ Na sastanku Staljina, Roosevelta i Churchilla u Teheranu raspravljalo se i o daljnjem ustrojstvu Jugoslavije te je u postotcima zaključeno kako će odnos utjecajnih sfera, zapadne i sovjetske, biti 50-50. U: KISSINGER, Henry, *Diplomacija*, 365-368. str.

¹¹¹ MATKOVIĆ, Hrvoje, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, 232. str.

¹¹² GOLDSTEIN, Ivo, *Hrvatska 1918-2008.*, 342-368. str.

¹¹³ DUČMELIĆ, Željko, *Hrvatska pada, ali ne umire nikada*, 51.-52. str.

„Zakonom o nazivu i podjeli Kraljevine na upravna područja“, donesenom 3. listopada 1929. godine, u novoimenovanoj Kraljevini Jugoslaviji ozakonjena je podjela na banovine. Tako su Vinkovci, zajedno s još nekim središtima zapadnoga Srijema, potpali pod Drinsku banovinu čije je središte bilo u Sarajevu.¹¹⁴

Od novonastalih devet banovina tek su dvije imale većinski hrvatsko stanovništvo – Savska i Primorska.¹¹⁵ Tadašnja podjela zemlje na banovine te ukidanje prijašnjeg sustava oblasne podjele, imalo je tendenciju spajanja onih dijelova s većinskim srpskim stanovništvom.¹¹⁶ Godine 1931. i objavljenim Ustavom došlo je do nekih teritorijalnih izmjena unutar Kraljevine Jugoslavije te su Vinkovci pripali Savskoj banovini: granica Savske banovine od rijeke Dunava do Save tekla je istočnom granicom srezova Vinkovci, Vukovar i Županja, obuhvaćajući i te srezove.¹¹⁷ U sklopu Savske banovine Vinkovci će 1939. godine tako pripasti unutar granica Banovine Hrvatske.

Ako je suditi po atmosferi lista *Hrvatski branik*, vijest o konačnome nastanku autonomne hrvatske jedinice 1939. godine unutar Kraljevine Jugoslavije Vinkovčani su dočekali s oduševljenjem - „Temelji su postavljeni. Krenulo se novim putevima, na kojemu ne može biti mjesta ološu i kukolju. Čekali smo ovo skretanje ka novim putevima, čekat ćemo i daljnji rad sa punim pouzdanjem u mudro vodstvo našega vođe Dra Mačeka.“¹¹⁸

4.1. Politička elita Vinkovaca

Na izborima za Narodnu skupštinu, održanim u prosincu 1938. godine, u Vinkovcima su participirale tri liste: Stojadinovićeva Jugoslavenska radikalna zajednica (JRZ), Ujedinjena oporba (UO) čiji je nositelj bio Maček i „Zbor“ Dimitrija Ljotića. Tom se prilikom istaknulo petero kandidata: Sigismund Čajkovac i Bogdan Milašinović na listi UO-a, Paja Šumanovac i Mišo Marić, koji je u to vrijeme obnašao funkciju vinkovačkog gradonačelnika,¹¹⁹ na listi JRZ-e te Aleksandar Jovanović na listi Dimitrija Ljotića.¹²⁰

Za režimsku listu majorizirajući izborni zakon, nadmoć u sredstvima i ljudstvu te kvalitetna kampanja nisu bili jedino što je išlo u korist vladinoj (JRZ) listi, dodatno je svoju

¹¹⁴ „Zakon o nazivu i podjeli Kraljevine na upravna područja“, *Službene novine Kraljevine Jugoslavije* (Beograd), 5. listopada 1929., 3.-7. str.

¹¹⁵ MAČEK, Vladko, *Memoari*, 129. str.

¹¹⁶ MATKOVIĆ, Hrvoje, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, 22. str.

¹¹⁷ „Članak 80. Upravna vlast: Ustav Kraljevine Jugoslavije“, *Službene novine Kraljevine Jugoslavije* (Beograd), 3. rujna 1931., 3. str.

¹¹⁸ „Ka novim putevima“, *Hrvatski branik* (Vinkovci), 26. kolovoza 1939., 1. str.

¹¹⁹ „Predstavnicima na biračkim spiskovima“, *Hrvatski branik*, 4. prosinca 1938., 1. str.

¹²⁰ „Rezultati nedjeljnih izbora u kotaru vinkovačkom“, *Hrvatski branik* (Vinkovci), 17. prosinca 1938., 1. str.

prevlast osigurala i brojnim represivnim mjerama upućenim oporbi te odvrćanjem hrvatskoga puka od glasanja. Ipak, sve to nije bilo dovoljno da HSS u Vinkovcima ne dokaže kako uživa široku podršku seljaštva, ali i građanstva, a pravo je iznenađenje bilo što su za Mačekovu listu glasali čak i oni zaposleni u državnim službama. Potonje je posebice zanimljivo jer je najviše zaposlenih u Vinkovcima bilo upravo u nekoj od državnih službi te se računalo kako će ti glasovi pomoći isključivo vladinoj listi, što se u konačnici nije dogodilo. Ipak, izborni zakon nije išao na korist HSS-u pa će Paji Šumanovcu, kandidatu JRZ-e, biti potvrđen mandat koji će on proslaviti i prije objave službenih rezultata.¹²¹

Zamjenik odvjetnika i javnog bilježnika Paje Šumanovca, dr. Đuro Bader, bit će imenovan vinkovačkim gradonačelnikom tijekom 1939. godine. Dr. Đuro Bader bio je zaposlen kao liječnik Okružnog ureda za osiguranje radnika u Vinkovcima,¹²² a živio je u Vinkovačkom Novom Selu. Supruga mu je bila trinaest godina mlađa Erika-Paula Elnberger, rođena u Zagrebu.¹²³ Na izborima 1938. godine svoj je glas dao zemaljskoj listi dr. Milana Stojadinovića.¹²⁴

Imenovanje dr. Đure Badera, potpredsjednika kotarske organizacije JRZ-e za vinkovački kotar i po narodnosti Nijemca, na čelo gradskoga vijeća u Vinkovcima u građana izaziva val nezadovoljstva koje kulminira prosvjedima. Tim povodom na vinkovačkoj protestnoj skupštini, održanoj 4. travnja 1939. godine, govorili su narodni zastupnik vinkovačkog kotara dr. Sigismund Čajkovac, Adam Jurić, predsjednik kotarske organizacije HSS-a, Jure Lacko koji se nalazio na čelu gradske organizacije HSS-a, dr. Antun Sikinger, dr. Bogdan Milašinović te dr. Zlatan Sremac.¹²⁵ Donesena je i Rezolucija uperena protiv odluke o imenovanju novoga gradskoga vijeća na čelu s dr. Baderom.¹²⁶ Također, 44 su organizacije,

¹²¹ LEČEK, Suzana, „Hrvatska seljačka stranka i njeni gradski birači: primjer Vinkovaca na skupštinskim izborima 1938.“, 105.-238. str.

¹²² „Predstavnici na biračkim skupovima“, *Hrvatski branik*, 4. prosinca 1938., 1. str.

¹²³ ELEZ, Petar, *Zavičajnici grada Vinkovca 1909.-1945.*, 41. str.

¹²⁴ Kako su glasovali Vinkovčani na izborima dne 11. prosinca 1938., 58. str.

¹²⁵ Dr. Zlatan Sremac po struci bio je liječnik i izrazito cijenjen građanin Vinkovaca. Osim što se bavio liječničkim pozivom, bio je predsjednik Hrvatske čitaonice te kao važan član HSS-a imenovan je podpredsjednikom mjesne organizacije te stranke. U veljači 1940. godine odlazi na premještaj u Zagreb, a njegovim odlaskom „nastaje u Vinkovcima i vinkovačkom kotaru praznina koju će morat nadopuniti drugi narodni trudbenici.“ U: „Odlazak dra Sremca“, *Hrvatski branik* (Vinkovci), 2. ožujka 1940., 1. str. Kasnije se uključuje u NOB i biran je za vijećnika ZAVNOH-a, člana Izvršnog odbora i tajnika. U: ŠARČEVIĆ, Josip, „Istaknuti učenici i profesori vinkovačke Gimnazije u kulturnom, znanstvenom i društveno-političkom životu“, 112. str.

Odlikovan je Ordenom narodnog oslobođenja i Ordenom bratstva i jedinstva I reda. U: JANKOVIĆ, Slavko, MILANOVIĆ, Mihajlo, *Ko je ko u Jugoslaviji*, I izdanje, 654. str.

¹²⁶ „Vinkovčani protiv gradskog vijeća: Protestna skupština – Hrvatski narodni zastupnik Dr. S. Čajkovac među svojim izbornicima“, *Hrvatski branik* (Vinkovci), 8. travnja 1939., 2.-3. str.

klubovi i društva Vinkovaca dali svoj potpis kako bi podržale zahtjev za slobodnim općinskim izborima.¹²⁷ Ovaj je prosvjed ostao ipak bez nekog neposrednog rezultata.

Nedugo nakon proglašenja Banovine Hrvatske *Hrvatski branik* sugerira „kome nema mjesta u njihovoj sredini“, odnosno „narodnim izdajicama, a niti onima koji su izrabljivali odanost režima za osobne interese.“¹²⁸ HSS je i prije bio glavni predstavnik opozicije u zemlji, a nakon što se dogodi smjena vlasti na makrorazini postaje ključan faktor u kreiranju političkih zbivanja. Kroz period trajanja Banovine Hrvatske upravo će HSS biti temeljni pokretač moći i njegovi će funkcioneri zauzeti važna vladajuća mjesta.¹²⁹ Za navedeno su primjeri raspuštanja općinskih vijeća postavljenih za vrijeme prošloga režima nakon čijega kraha slijedi uspostava novih (privremenih) općinskih vijeća, kao što se dogodilo u npr. Vinkovačkom Novom Selu¹³⁰ te Ivankovu.¹³¹

Hrvatski branik donosi vijest o postavljanju novoga vršitelja gradskih poslova u Vinkovcima, g. Branislava Mandrovića koji je naslijedio dr. Badera, gradonačelnika protiv kojega se održala spomenuta protestna skupština u travnju 1939. godine., odriješenoga s dužnosti po nalogu bana dr. Šubašića.¹³² Nekoliko se rečenica posvetilo i izrazito odbojnome bivšemu načelniku dr. Paji Šumanovcu, osnivaču JRZ-e u Vinkovcima,¹³³ kojemu se spočitava mržnja prema Hrvatima i nepotizam.¹³⁴

Nakon što je Mandrović postavljen povjerenikom gradskog poglavarstva, HSS obavještava bana Šubašića kako narod time nije zadovoljan i da bi trebalo imenovati novu gradsku upravu na čelu s Jurom Lackom. Dostavljen je cijeli popis prijedloga podobnih osoba za nove vršioce gradske vlasti s kojima bi narod konačno bio zadovoljan, a naznačeno je da, ako osoba gradonačelnika mora biti pravne struke, umjesto spomenutoga Lacka, tu dužnost obnaša odvjetnik Viktor Urbiha.¹³⁵

Novi gradonačelnik postaje upravo Viktor Urbiha. Rođen je 1892., a umire 1976. godine. Grobnica obitelji Urbiha označena je spomen obilježjem i danas se nalazi na gradskom

¹²⁷ KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira, *Socijalne prilike i klasna borba u Vinkovcima međuratnog razdoblja*, 61. str.

¹²⁸ „Kome nema mjesta u našoj sredini“, *Hrvatski branik* (Vinkovci), 2. rujna 1939., 1. str.

¹²⁹ JELIĆ-BUTIĆ, Fikreta, *Hrvatska seljačka stranka*, 13. str.

¹³⁰ Uspostavljen je novi privremeni odbor na čelu s Heinrichom Michelom, predsjednikom mjesne organizacije HSS-a. U: „Pravda je pobijedila“, *Hrvatski branik* (Vinkovci), 20. siječnja 1940., 2. str.

¹³¹ Uz pomoć g. Adama Jurića uspostavljena je u Ivankovu nova privremena uprava na čelu sa Stjepanom Štećićem. U: „Promjena opć. vijeća u Ivankovu: Velika svijest hrv. seljaka“, *Hrvatski branik* (Vinkovci), 27. siječnja 1940., 2. str.

¹³² „Svrgnut nametnuti načelnik“, *Hrvatski branik* (Vinkovci), 2. rujna 1939., 1. str.

¹³³ KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira, *Socijalne prilike i klasna borba u Vinkovcima međuratnog razdoblja*, 53. str.

¹³⁴ „Kome nema mjesta u našoj sredini“, *Hrvatski branik* (Vinkovci), 2. rujna 1939., 1. str.

¹³⁵ HR-HDA-157, Odjel za unutarnje poslove, KUT 1, HSS, Vinkovci, šalje dopis dr. Ivi Šubašiću, 13. rujna 1939.

rimokatoličkom groblju.¹³⁶ On je bio na čelu Vinkovaca od kolovoza 1939. do veljače 1940. godine. Rodom je iz Vrbanje, a za vrijeme Velikoga rata bio je mobiliziran u austrougarskoj vojsci te je ratovao na ruskome frontu.¹³⁷

Viktor Urbiha (1892.-1976.). Izvor: ĆIRIĆ, Vladimir, *Vinkovci: Turistički vodič*, 118. str.

Iako dolazi iz siromašnije obitelji gdje majka rano postaje udovicom sa četvero djece, uspijeva se fakultetski školovati u Zagrebu te mu veliku pomoć pruža dobrotvorno društvo Menza Akademika koje je pomagalo siromašnijim studentima u blokovima za ishranu.¹³⁸ Kasnije se nastanjuje u Vinkovcima, a s obitelji je živio u prekrasnoj kući u Dugoj ulici na broju 6 koju je projektirao arhitekt i kasniji gradonačelnik, Dragutin Basler.¹³⁹

¹³⁶ ĆIRIĆ, Vladimir, *Vinkovačka gradska groblja - Spomenička baština i njezina zaštita*, 27. str.

¹³⁷ *Sjećanje gospođe Urbiha* (2012.): 3:18-4:35

¹³⁸ *Ponovno s mladošću* (1975.): 18:55-19:25, *Sjećanje gospođe Urbiha* (2012.): 17:50-18:19

¹³⁹ VIRC, Zlatko, „Dragutin (Karl) Basler, arhitekt i kulturni djelatnik“, 283. str.

Zgrada gradonačelnika Viktora Urbihe koju je projektirao arhitekt Dragutin Basler. Izvor: ĆIRIĆ, Vladimir, Vinkovci: Turistički vodič, 118. str.

Viktor Urbiha bio je onodobno vođa HSS-a,¹⁴⁰ a o bliskosti sa Stjepanom Radićem govori crtica da ga je jednom prilikom ugostio i u svojem domu te se Radić s njegova balkona obratio vinkovačkome puku. Nakon atentata u Narodnoj skupštini u Beogradu, hrvatsku je preplavio val demonstracija koje nisu zaobišle ni grad Vinkovce, a tom je prigodom u Vinkovcima nošena hrvatska zastava koju su demonstranti kasnije povjerali na čuvanje Viktoru Urbihi. Istoga dana u njegov dom dolazi policija sa šefom Jovanovićem koja, iako pretresom ne uspijeva pronaći zastavu skrivenu u ukrasnome jastuku, Urbihu uručuje kaznu zatvara u trajanju od osam dana.¹⁴¹

Dana 28. veljače 1940. godine¹⁴² novim gradskim povjerenikom postaje ing. Dragutin Basler nakon što je njegov prethodnik, odvjetnik Urbiha, nešto ranije položio ostavku.¹⁴³ U svibnju 1940. godine ban Šubašić formalno će imenovati novo gradsko vijeće u Vinkovcima. Za gradskog vijećnika, ujedno i načelnika, bit će izabran spomenuti ing. Dragutin Basler, a Josip Liščić obnašat će dužnost podnačelnika. Gradskim vijećnicima bit će imenovani Stjepan Blažević, Stjepan Bohunicki, Stjepan Cerančević, Đuro Čolaković, Antun Čordašić, Stjepan

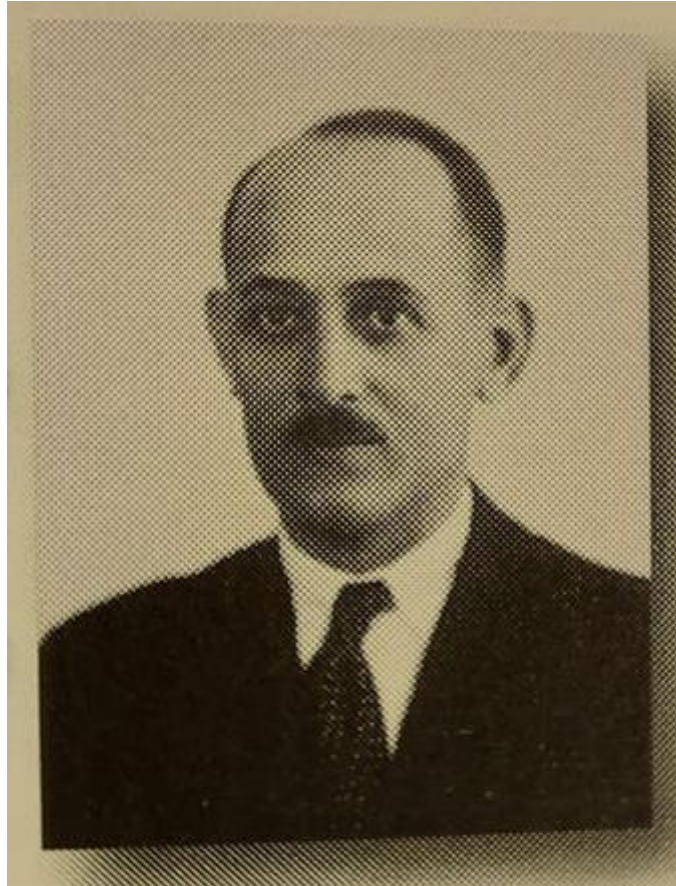
¹⁴⁰ Na izborima 1938. godine svoj je glas dao Mačekovoj listi. U: *Kako su glasovali Vinkovčani na izborima dne 11. prosinca 1938.*, 53. str.

¹⁴¹ *Sjećanje gospođe Urbiha* (2012.): 4:42-8:35

¹⁴² KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira, *Socijalne prilike i klasna borba u Vinkovcima međuratnog razdoblja*, 63. str.

¹⁴³ „Novi gradski povjerenik“, *Hrvatski branik* (Vinkovci), 2. ožujka 1940., 2. str.

Franjković, Milan Janković, Mato Kalinski, Stjepan Knežević, Milan Kuman, Ignjat Lang, Luka Lukačević, Ivo Matica, Fabijan Martinovski¹⁴⁴, Branko Miljenović, Jovan Orlić, Antun Rock, Petar Seiler, Petar Schauer, Josip Takšić, Mato Thil i Kristijan Wendling.¹⁴⁵

Dragutin Basler (1893.-1947.). Izvor: *Vinkovci: Turistički vodič*, 119. str.

Obitelj Dragutina Baslera (1893.-1947.),¹⁴⁶ zahvaljujući pogodnim materijalnim prilikama i unaprjeđenju posla, ubrzo se iz Jarmine seli u samo središte grada Vinkovaca gdje Basler završava srednjoškolsko obrazovanje. Tijekom gimnazijskih dana bio je i aktivni član Hrvatskoga sokola. Obrazovanje nastavlja u Njemačkoj gdje završava studij arhitekture te će kasnije postati vrsnim inženjerom. Iako je bio njemačkoga porijekla, Basler će se kasnije predstavljati isključivo Vinkovčaninom. O njegovu ugledu i poštovanju koje je uživao svjedoče brojne visoke funkcije na kojima se nalazio i prije negoli postaje gradonačelnikom. Između

¹⁴⁴ Na sjednici gradskog vijeća, 6. prosinca 1940. godine, zamijenit će ga Antun Sikinger. U: „Sjednica gradskog vijeća“, *Hrvatski branik* (Vinkovci), 7. prosinca 1940., 1. str.

¹⁴⁵ „Novo gradsko vijeće u Vinkovcima“, *Hrvatski branik* (Vinkovci), 11. svibnja 1940., 2. str.

¹⁴⁶ Grobnica obitelji Basler nalazi se na rimokatoličkom groblju Vinkovaca, a označena je spomen obilježjem zbog značaja koji je Basler ostavio na društvenom, političkom i kulturnom polju u gradu. U: ĆIRIĆ, Vladimir, *Vinkovačka gradska groblja - Spomenička baština i njezina zaštita*, 28. str.

ostaloga, bio je član Ravnateljstva Hrvatskoga sokola, predsjednik Hrvatskoga pjevačkoga i glazbenoga društva „Relković“, član Međudruštvenoga odbora za proslavu jubileja hrvatskih kulturnih i humanitarnih društava grada Vinkovaca, a sudjelovao je i u osnivanju Rotary kluba u Vinkovcima 1937. godine. Što se tiče njegove političke karijere, 1936. godine bio je na dužnosti gradskoga zastupnika za vrijeme gradonačelnika dr. Miše Marića.¹⁴⁷

Javno deklariran kao ljubitelj HSS-a i Vladka Mačeka postao je nakon 1938. godine i davanja glasa spomenutoj stranci na izborima¹⁴⁸ za Narodnu skupštinu, a ta mu stavka svakako nije odmogla u budućoj karijeri.¹⁴⁹ Iako se ne zadržava dugo na mjestu gradonačelnika, podsjetnik na njegov lik i djelo i danas su arhitektonski projekti koji i dalje krase vinkovačke ulice; kuća Viktora Urbihe i danas je vrlo impozantna građevina u Dugoj ulici, nekadašnja vila obitelji Balling u tadašnjoj Tyršovoj 3 (danas Ulica H. D. Genschera) danas je poznati hotel Villa Lenije,¹⁵⁰ zgrada Hrvatskoga sokola, građena 1927. godine, nedavno je konačno obnovljena, ali, nažalost, Schlesingerova dvokatnica¹⁵¹ i dalje je u stanju propadanja, vjerojatno zbog neriješenih imovinsko-pravnih odnosa, a zgrada Hrvatskog doma, zajedno s velikom dvoranom koju je projektirao, bombardirana je u rujnu 1991. tijekom Domovinskog rata i tim činom uništena.

¹⁴⁷ VIRC, Zlatko, „Dragutin (Karl) Basler, arhitekt i kulturni djelatnik“, 281.-287. str.

¹⁴⁸ Za Mačeka će 1938. glasati i budući ustaški gradonačelnik Vinkovaca, Franjo Dučmelić. U: Kako su glasovali Vinkovčani na izborima dne 11. prosinca 1938., 12. str.

¹⁴⁹ Kako su glasovali Vinkovčani na izborima dne 11. prosinca 1938., 4. str.

¹⁵⁰ VIRC, Zlatko, *Ballingovi – Martin Balling: spomenar*, 15. str.

¹⁵¹ Zaštićena kulturno-povijesna baština

Kuća obitelji Schlesinger. Izvor: ĆIRIĆ, Vladimir, *Vinkovci: Turistički vodič*, 95. str.

Ing. Dragutina Baslera na mjestu gradonačelnika već će početkom ratnih vremena i uspostave Nezavisne Države Hrvatske zamijeniti Vinkovčanin Franjo Dučmelić.

4.2. Ideološka elita Vinkovaca

Ideologija se nezaobilazno prenosi putem medija. Danas je to kudikamo lakši pothvat, ali ni onodobno nije bio nepoznat. Mediji poput televizije zaživjet će tek tijekom razdoblja Druge Jugoslavije, dok će radio i različite tiskovine imati prvenstvo u oglašavanju i obavještavanju tadašnjega puka. Vinkovci njeguju dugu novinsku tradiciju, a tijekom doba Kraljevine Jugoslavije u gradu je tiskan pozamašni broj tjednika, mjesečnika te izdanja humoristična karaktera.¹⁵² Naravno, vladajući režim imao je povećati utjecaj na uredništvo i vijek tiskovina pa će tako neki listovi vremenom nestajati, mijenjati izdavaštvo ili politički kurs.

Hrvatski branik jedan je od tjednika koji izlaze za vrijeme trajanja Banovine Hrvatske. Sugrađane obavještavaju o lokalnim, kao i državnim, temama te važnijim zbivanjima u svijetu. Za to su vrijeme orijentirani HSS-ovski te veličaju politiku stranke, kao i njezino bivše i sadašnje vodstvo te ne propuštaju obavijestiti o važnijim prigodnim datumima, poput Mačekova rođendana ili obljetnice Radićeve smrti. U veljači 1939. godine novine prelaze u vlasništvo konzorcija na čelu s Jurom Lackom - članom HSS-a i vođom Mačkovih pristaša pa

¹⁵² ĆIRIĆ, Vladimir, „Povijest novinstva u Vinkovcima“, 12. siječnja 2018.

je samim time jasno kako list više nije nezavisni, nego u službi promicanja HSS-ovske misli.¹⁵³ U vrijeme Banovine Hrvatske, urednik *Hrvatskog branika* bio je Viktor Magdić, rođen 1899. godine, zavičajan u Ogulinu, oženjen i otac dvojice sinova.¹⁵⁴

Jure Lacko rođen je u Zagrebu 1898. godine gdje je završio srednjoškolsko obrazovanje, a daljnje školovanje također je nastavio u Zagrebu. Bio je oženjen i imao je dvoje djece. Po službi je bio privatni činovnik, zaposlen kao knjigovođa u firmi Venator Martina Ballinga,¹⁵⁵ trgovini oružja i municije, a novinarstvom se bavio uzgredno. Osim materinjeg, govorio je i njemački jezik, a uživao je dobar glas u narodu među kojim je bio dobro prihvaćen.¹⁵⁶

Zanimljivo je njegovo poznanstvo s izvjesnim Martinom Ballingom, veletrgovcem i vlasnikom Venatora, čijoj je kćeri Marketi čak bio vjenčani kum. Balling je uživao veliko poštovanje Vinkovčana čak i unatoč tome što je na izborima 1938. godine glasao za Stojadinovićevu listu te bio sklon jugoslavenstvu. O časti i ugledu koji je uživao govori i podatak da je bio dugogodišnji predsjednik nogometnog kluba Cibalijski do 1942. godine kada ustaška vlast na njegovo mjesto namješta Josipa Kumana.¹⁵⁷

Vinkovčani u to vrijeme imaju doticaj i s dva lista orijentirana ka jugoslavenstvu: *Slavonac* i *Slavonija*.

List *Slavonac* izlazio je 1940. i 1941. godine u Vinkovcima, a glavni je urednik bio Velimir Murganić, vlasnik krojačke dvorane za gospođe i gospodu u hotelu Lehrner (današnji hotel Admiral u Vinkovcima). U *Slavoncu* je u ožujku 1941. godine npr. naglašeno kako je general Simović „jedan od najelitnijih generalštabnih oficira“ te da je vlasnik brojnih odličja koji govore o njegovoj vrsnosti.¹⁵⁸ U istome je 13. broju lista naslovna strana posvećena kralju Petru II. koji je preuzeo kraljevsku vlast nakon ostavke kraljevskih namjesnika.¹⁵⁹ Hvale kralju

¹⁵³ HR-HDA-1361 - Cenzura i zabrana tiska, inv. br. 2652. „Hrvatski branik“, podaci o vlasniku i uredniku lista, 23. veljače 1939.

¹⁵⁴ ELEZ, Petar, *Zavičajnici grada Vinkovca 1909.-1945.*, 218. str.

¹⁵⁵ Otac Martina Ballinga, August Baling, u Vinkovce se s obitelji doselio oko 1920. godine s izvjesnim kapitalom od kojega se bavio unosnim poslovima vezanim za šumu. Njegov sin Martin će kasnije postati upravitelj šumskoga odjela Hrvatske eskomptne banke, a zatim će otvoriti svoju trgovinu drvima i šumskim proizvodima. Bit će vlasnik veletrgovine *Venator* za suvremenu lovačku opremu, puške i streljivo te će vršiti uslugu popravaka. U: VIRC, Zlatko, „Martin Balling uspješni gospodarstvenik i športski radnik“, 120.-123. str.

¹⁵⁶ HR-HDA-1361 - Cenzura i zabrana tiska, inv. br. 2652. „Hrvatski branik“, podaci o vlasniku i uredniku lista, 23. veljače 1939.

¹⁵⁷ VIRC, Zlatko, *Ballingovi – Martin Balling: spomenar*, 20.-29. str.

¹⁵⁸ „Ličnost generala g. Simovića“, *Slavonac* (Vinkovci), 19. ožujka 1941., 2. str.

¹⁵⁹ „Njegovo Vel. kralj Petar II. preuzeo je kraljevsku vlast“, *Slavonac* (Vinkovci), 29. ožujka 1941., 1. str.

Petru nije nedostajalo ni u idućem broju lista kada je na naslovnoj strani pjesma „Zvijezdi Karagjorgjevića“ posvećena upravo Njegovu Visočanstvu.¹⁶⁰

Slavoniju je uređivao Veliša Raičević, geodet i novinar rođen 1903. godine. Državljanstvo mu je, kako kaže, jugoslavensko, a po vjeroispovijesti je pravoslavac. Svoj list sam financira, a štampa ga u Osijeku te potom raznosi po Vinkovcima i okolnim mjestima. *Slavonija* je tiskovina pisana u duhu državnog i narodnog jedinstva te ideologije Jugoslavenske radikalne zajednice, a sam urednik održava vezu s dr. Pajom Šumanovcem, narodnim poslanikom JRZ-e za vinkovački kotar.¹⁶¹ *Slavonija* je znala biti okarakterizirana kao „Šumanovčev list“.¹⁶²

O korupciji i nepotizmu prijašnjega režima pisalo se mnogo, a poboljšanje kvalitete života vidjelo se u „čišćenju javnoga života cijele države“ kako bi škole, bolnice i uredi ponovno počeli služiti narodu, a ne narod njima.¹⁶³ U skladu s navedenim, prisutna je u *Hrvatskome braniku* rasprava o upitnoj valjanosti nekih od gimnazijskih profesora, kao npr. suplenta Ivana Domca¹⁶⁴ koji je trebao biti premješten u Korenicu.¹⁶⁵ Naime, u prosincu 1938. godine profesor Jovan Popović optužio je profesora Domca za kazneno djelo iznude.¹⁶⁶ Kasnije nastaje pomutnja oko toga treba li suplent Domac prijeći na službu u Državnu realnu gimnaziju u Korenici te direktor koreničke gimnazije šalje dopis ravnatelju vinkovačke gimnazije o tome kako im manjka nastavnika pa im je Domac hitno potreban.¹⁶⁷ Domca je na mjestu nastavnika crtanja u Vinkovcima zamijenio Ivan Topolčić, a ravnatelj zaključuje kako je Domac premješten zbog disciplinarne istrage.¹⁶⁸

Za ne provođenje ispravne političke misli u školstvu, konkretnije vinkovačkoj gimnaziji, jedan od krivaca je i osoba ravnatelja, za kojeg autor članka *Hrvatskog branika* nalaže da bi trebao biti „čovjek energičan i ispravan koji će imati sa sviju strana puno povjerenje

¹⁶⁰ „Zvijezdi Karagjorgjevića“, *Slavonac* (Vinkovci), 5. travnja 1941., 1. str.

¹⁶¹ HR-HDA-1361 - Cenzura i zabrana tiska, inv. br. 2654. „Slavonija“, podaci o listu koji izlazi u Osijeku i o uredniku, 26. listopada 1940.

¹⁶² Aludira se na Paju Šumanovca. HR-HDA-155, Banovina Hrvatska. Kabinet bana, KUT 1, 60/1940, Predstojništvo gradskog redarstva u Vinkovcima šalje dopis Kabinetu bana, 23. siječnja 1940.

¹⁶³ „Čišćenje: Pravda je spora, ali dostižna – Sjetimo se raznih progona – Ne progon, ali pravdu“, *Hrvatski branik* (Vinkovci), 7. listopada 1939., 1. str. (u novinama je, po svemu sudeći, tiskarskom pogreškom naslovljeno da su izdanje 7. rujna 1939. te će se u daljnjem citiranju broja navoditi samo datum 7. listopada 1939.)

¹⁶⁴ Hrvatski slikar, rodom iz Slavenskog broda, „Domac, Ivan“,

<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=15814>, zadnji puta posjećeno 7. travnja 2021.

¹⁶⁵ „Čišćenje: Pravda je spora, ali dostižna – Sjetimo se raznih progona – Ne progon, ali pravdu“, *Hrvatski branik* (Vinkovci), 7. listopada 1939., 1. str.

¹⁶⁶ HR-DAVU-SCVK-35/2, knjiga 22, Povjerljivi urudžbeni protokol, 30. prosinca 1938.

¹⁶⁷ HR-DAVU-SCVK-35/1, spis 25, Državna realna gimnazija Korenica šalje dopis direktoru Državne realne gimnazije Vinkovci, 13. rujna 1939.

¹⁶⁸ HR-DAVU-SCVK-35/1, spis 25, Domac, Ivan, suplent; razrješenje od dužnosti, 15. rujna 1939.

i potreban autoritet i koji dobro pozna zahtjeve i potrebe hrvatskoga naroda i ideologiju Antuna i Stjepana Radića.¹⁶⁹ Za pretpostaviti je da autor takvu osobu ne pronalazi u liku tadašnjega ravnatelja, projugoslavenski orijentiranoga dr. Dragutina Poljugana, koji je ranije, 1938. godine, na izborima svoj glas dao listi dr. Milana Stojadinovića.¹⁷⁰

Dragutin Poljugan rođen je u Donjoj Stubici 29. studenog¹⁷¹ 1881. godine u rimokatoličkoj obitelji slabijeg imućnog stanja s petero djece.¹⁷² Roditelji su mu bili Ivan i Agnes Poljugan, a otac je bio privatni činovnik. Unatoč manjku novca, uspijeva privesti školovanje kraju uzastopno tražeći oprost od školarine ili naukovine na svim razinama obrazovanja. Unutar osobnog arhivskog fonda Dragutina Poljugana nalazi se mnogo zamolbi za oslobađanje od plaćanja školarina; oslobađanje je tražio kao učenik Više trgovačke škole u Zagrebu (1897.), slušatelj filozofije i prava (1904.), a oprost od školarine daje mu i Hrvatski zemaljski glazbeni zavod u Zagrebu 1900/1. godine.¹⁷³ Godine 1915. bio je zaposlen u Vinkovcima kao profesor, a od jezika je poznavao hrvatski i njemački. Visok 1,68 m i očito ne odveć jake fizičke spreme, tada je bio proglašen nesposobnim za pučko-ustašku službu.¹⁷⁴

¹⁶⁹ „Vinkovačke potrebe: Ne molimo, već zahtijevamo – Upiremo ponovno prstom u ono što ne valja – Gdje je pobjeda pravde i morala? – Ravnatelj gimnazije mora biti čovjek punog autoriteta – Destruktivnost intervencionista – Neka idu koji su se održavali pomoću raznih mangupa i neispravni – Sve u interesu pravde i morala“, *Hrvatski branik* (Vinkovci), 14. rujna 1939., 1. str.

¹⁷⁰ Kako su glasovali Vinkovčani na izborima dne 11. prosinca 1938., 77. str.

¹⁷¹ Na nekim je mjestima naznačeno da je rođen 26. veljače 1881. godine.

¹⁷² HR-DAVU-SCVK, K.3. Osobni arhivski fondovi, POLJUGAN, DRAGUTIN – ravnatelj vinkovačke Gimnazije (?-?); ?-?; fasc. 1. 0.1. PrP, Iskaz i svjedodžba, 1897.

¹⁷³ HR-DAVU-SCVK, K.3. Osobni arhivski fondovi, POLJUGAN, DRAGUTIN – ravnatelj vinkovačke Gimnazije (?-?); ?-?; fasc. 1. 0.1. PrP, Iskaz i svjedodžba, 1901.

¹⁷⁴ HR-DAVU-SCVK, K.3. Osobni arhivski fondovi, POLJUGAN, DRAGUTIN - ravnatelj vinkovačke Gimnazije (?-?); ?-?; fasc. 1. 0.1. PrP, Naknadna smotra: pučko-ustaški iskazni list, 19. lipnja 1915.

Grob Dragutina Poljugana na groblju u zagrebačkim Šestinama. Izvor: osobna fotografija

Ususret novoj školskoj godini (rujan 1939.) profesorsko je vijeće vinkovačke gimnazije donijelo odluku da će se upotrebljavati udžbenici zagrebačkoga izdanja, dok su se prethodno upotrebljavali oni beogradske naklade.¹⁷⁵ U listopadu će se održati sastanak hrvatskih profesora u Vinkovcima na kojemu će se raspravljati o budućim srednjoškolskim knjigama koje bi štampane na hrvatskome pravopisu imale zadatak promicati hrvatski narodni duh.¹⁷⁶

Ubrzo nakon uspostave Banovine Hrvatske, i na području Vinkovaca s okolicom, pokreće se akcija opismenjavanja. U „najplemenitijoj akciji hrvatskoga naroda“ trebali su sudjelovati svi, i to kako bi oni pismeni upoznali i druge s tim umijećem jer „neprosvijeden čovjek je sirota, svoja i narodna tuga i nesreća.“ Naravno, kako spomenutu akciju pokreće Klub ABC, Seljačka sloga i Napredak kao primarni zadatak školovanima, budućim poučavateljima, nalažu čitanje Radićevih djela.¹⁷⁷

¹⁷⁵ „Početak školske godine“, *Hrvatski branik* (Vinkovci), 16. rujna 1939., 4. str.

¹⁷⁶ „Sastanak hrvatskih prof. u Vinkovcima“, *Hrvatski branik*, 28. listopada 1939., 1. str.

¹⁷⁷ „Svi u borbu protiv nepismenosti: Složno na zajednički posao“, *Hrvatski branik* (Vinkovci), 28. listopada 1939., 1. str.

5. VINKOVCI ZA VRIJEME NEZAVISNE DRŽAVE HRVATSKE

Kotarevi Vinkovci, Šid, Ilok, Mitrovica, Irig, Ruma, St. Pazova, Zemun i Srijemski Karlovci 1941. godine bili su dio Velike Župe Vuke sa sjedištem u Vukovaru. Dr. Jakob Elicker, inače pripadnik njemačke narodnosne zajednice, proglašen je velikim županom te župe.¹⁷⁸ Dr. Elicker prethodno je završio Pravni fakultet, a ovom je funkcijom upravljao svim upravnim poslovima na području Velike Župe Vuke te je nadzirao cjelokupni rad državnih upravnih i samoupravnih službenika.¹⁷⁹ Kotar Vinkovci sastojao se od mjesta: Andrijaševci, Cerna, Donje Novo Selo, Ivankovo, Jarmina, Komletinci, Mirkovci, Neudorf (Vinkovačko Novo Selo), Nijemci, Novi Jankovci, Orolik, Otok, Privlaka, Retkovci, Slakovci, Srijemske Laze, Stari Jankovci, Stari Mikanovci i Vođinci.¹⁸⁰

Tijekom perioda NDH dolazi do prilagođavanja situacije u Vinkovcima potrebama i željama novog režima; mijenjaju se gradonačelnik i ravnatelj Državne realne gimnazije koja ubrzo postaje ratna bolnica, a dolazi i do velikih promjena u tiskovinama. Doći će do izmjena u orijentaciji i uredništvu *Hrvatskog branika* koji će izlaziti do lipnja 1942. godine, a osim toga lista, izlaziti će još *Graničar* i *Hrvatska*.¹⁸¹

Čak i unatoč naredbi o neutralnom obavještanju od strane bana,¹⁸² nakon tragičnog događaja u studenom 1939. godine kada se dogodilo strijeljanje čeških studenata i profesora u Pragu od strane nacista, *Hrvatski branik* osuđuje svako opravdanje spomenute akcije.¹⁸³ Kasnije se ipak mijenja vodstvo lista pa samim time i način izvještavanja, a veličanje Hitlera se ne skriva opisujući ga kao „najvećeg čovjeka današnjice, besprimjernog vojničkog genija svih vjekova i oslobodioca drage nam Hrvatske“ u članku posvećenom proslavi njegova 52. rođendana.¹⁸⁴

5.1. Politička elita Vinkovaca

Politički funkcioneri, sada već bivše Banovine Hrvatske, nisu ostali pošteđeni negativnoga javnog diskursa. Gotovo istovremeno s uspostavom NDH, ustaše donose svoj negativni sud o nekim od istaknutijih vinkovačkih HSS-ovaca. Tako u parazite hrvatskoga

¹⁷⁸ „Imenovana su četiri nova velika župana“, *Hrvatski branik* (Vinkovci), 17. svibnja 1941., 1. str.

¹⁷⁹ HR-HDA-1511 - Velika župa Vuka, Ng. Jur BR 1734.1, Popis činovnika i službenika struke glavnog ravnateljstva za unutarnju upravu, koji službuju kod Velike Župe Vuka u Vukovaru, 9. siječnja 1943.

¹⁸⁰ HR-HDA-1511 - Velika župa Vuka, Razni podaci o Velikim Župama, Upravno razdjeljenje NDH

¹⁸¹ ČIRIĆ, Vladimir, „Povijest novinstva u Vinkovcima“, 12. siječnja 2018.

¹⁸² List *Hrvatski branik* u svibnju 1940. godine upozorava na uredbu o neutralnom izvještavanju, donesenu od strane Ministarskoga vijeća, te sankcijama ukoliko se uredba ne poštuje. U: „Uredba o neutralnom pisanju novinstva“, *Hrvatski branik* (Vinkovci), 18. svibnja 1940., 1. str.

¹⁸³ „Krvavi događaji u Češkoj“, *Hrvatski branik* (Vinkovci), 25. studenog 1939., 2. str.

¹⁸⁴ „Dostojanstvena proslava Führerovog rođendana“, *Hrvatski branik* (Vinkovci), 26. travnja 1941., 1. str.

naroda ubrajaju Juru Lacka, za kojega kažu da je „hermafroditско piskaralo“ i „beogradski plaćenik“, i Sigismunda Čajkovca, tzv. „farizeja“.¹⁸⁵ Pod novim uredništvom, *Hrvatski branik* zaključuje kako vodstvo vinkovačke mjesne i kotarske organizacije HSS-a šuti, ali da im ni nema mjesta u redovima nove države.¹⁸⁶

U mjesecima kasnije brojno će članstvo HSS-a ipak pristupiti ustaškome pokretu, a jedan od njih bit će i bivši predsjednik gradske i tajnik kotarske organizacije HSS-a Vinkovci, Josip Liščić.¹⁸⁷ Josip Liščić, rođen je 1899. godine i bio je zaposlen kao gradski dnevničar,¹⁸⁸ a ranije tijekom mandata gradonačelnika Baslera u periodu Banovine Hrvatske obnašao je funkciju podnačelnika.¹⁸⁹ Ubrzo će i ostatak kotarske organizacije HSS-a prihvatit će ustaška načela.¹⁹⁰

Novi će se režim obračunati i s nekim prethodno uglednim Vinkovčanima zbog suprotstavljanja tada vladajućoj ideologiji. Primjer toga je slušaj vezan uz bivšeg gradonačelnika, Viktora Urbihe. Za vrijeme NDH Urbiha je primao svoje prijatelje Židove i Srbe.¹⁹¹ To je svakako bilo u sukobu interesa s tadašnjom rasnom i diskriminacijskom propagandom režima usmjerenog protiv tih skupina pa mu je šef policije Ivan Tolj poručio kako će biti primoran smjestiti ga u Jasenovac nastavi li s tim radnjama. Urbiha se tada s jednom kćeri priključuje partizanima, a ostatak obitelji odlazi u Gradište. Ubrzo biva uhićen od strane ustaške policije, smješten u pritvor i podvrgnut mučenju. S opravdanom sumnjom da će ga ustaše otpremiti u Jasenovac, naložio je svojoj obitelji da mu donesu cijankalij kako bi izbjegao brutalniju smrt i popio ga. Za time kasnije nije bilo potrebe jer su nedugo zatim partizani zauzeli grad.¹⁹²

Osim obračuna s bivšim vodstvom, ubrzo dolazi i do postavljanja novoga. Dr. Marko Lamešić,¹⁹³ odvjetnik iz Rume, imenovan je povjerenikom NDH za istočnu Slavoniju,¹⁹⁴ a Franjo Dučmelić, trgovac drvima¹⁹⁵, postaje novim gradonačelnikom Vinkovaca.¹⁹⁶ Dučmelić

¹⁸⁵ „Tko je beogradski plaćenik?“, *Hrvatski branik* (Vinkovci), 26. travnja 1941., 4. str.

¹⁸⁶ „Što je sa bivšom kotarskom organizacijom HSS“, *Hrvatski branik* (Vinkovci), 28. lipnja 1941., 1. str.

¹⁸⁷ „Potpisnici izjave“, *Hrvatski branik* (Vinkovci), 16. kolovoza 1941., 2. str.

¹⁸⁸ ELEZ, Petar, *Zavičajnici grada Vinkovca 1909.-1945.*, 212. str.

¹⁸⁹ „Novo gradsko vijeće u Vinkovcima“, *Hrvatski branik* (Vinkovci), 11. svibnja 1940., 2. str.

¹⁹⁰ „Kotarska organizacija b. HSS prihvatila Ustaška načela“, *Hrvatski branik* (Vinkovci), 1. rujna 1941., 2. str.

¹⁹¹ Viktor Urbiha bit će ponovno izabran za gradonačelnika 1946. godine i time postati prvi vinkovački poslijeratni gradonačelnik. Ipak, službovanje neće potrajati jer će odbiti ući u Komunističku partiju, a komunistička vlast će mu zatim oduzeti zemlju i advokaturu zbog čega će obitelj proživljavati teške dane. U: *Sjećanje gospođe Urbiha* (2012.): 32:47-34:03

¹⁹² *Sjećanje gospođe Urbiha* (2012.), 21:24-27:55

¹⁹³ Dr. Marko Lamešić bit će imenovan velikim županom Velike Župe Prigorje za sjedištem u Zagrebu. U: „Imenovana su četiri nova velika župana“, *Hrvatski branik* (Vinkovci), 17. svibnja 1941., 1. str.

¹⁹⁴ „Imenovanja“, *Hrvatski branik* (Vinkovci), 19. travnja 1941., 1. str.

¹⁹⁵ ELEZ, Petar, *Zavičajnici grada Vinkovca 1909.-1945.*, 98. str.

¹⁹⁶ „Novi gradonačelnik u Vinkovcima“, *Hrvatski branik* (Vinkovci), 26. travnja 1941., 4. str.

će novostečenu dužnost obavljati za vrijeme gotovo cijela vijeka NDH, točnije do travnja 1945. godine.

Otac Franje Dučmelića, Adam, bio je cijenjeni građanin Vinkovaca. Adam Dučmelić imao je vlastitu krojačku trgovinu, a o blagostanju u kojemu je obitelj tada živjela svjedoči činjenica da je Franjo imao materijalnu mogućnost pohađati trgovačku školu u inozemstvu.¹⁹⁷ Obitelj Dučmelić se u slavonske krajeve naselila izbjegavši iz Bosne pred Turcima. U početku je cijela obitelj živjela zajedno u zadruzi, a kasnije se dijele u dvije grupe koje su se nastanile u Vođincima i Ivankovu. Većina se članova obitelji nije uspjela spasiti pred najездом kuge te su prema predaji preživjela samo dva muška člana loze, od kojih je jedan upravo Adam Dučmelić.¹⁹⁸ On umire relativno mlad od srčanoga udara, a imetak ostavlja obitelji. Nažalost, većina kapitala propada, ali obitelj, iako ne živi u izobilju, i dalje ima stabilne financije.¹⁹⁹

Franjo Dučmelić je, poput svojega oca, bio omiljen u društvu Vinkovčana, a njegov sin kaže da „nije bilo osobe koja ga nije cijenila i smatrala svojim prijateljem.“²⁰⁰ Odluka da Franjo Dučmelić obnaša dužnost gradonačelnika Vinkovaca u vremenu NDH nije bila neočekivana, a o svemu svjedoči njegov sin Željko: „U momemu su mjestu već bila raspodijeljena sva upravna i politička mjesta. Sve moji poznati i prijatelji obitelji. Na mojega je oca spala gradska općina. Gradonačelnik. Zona izobilja i potpune normalnosti u svakom pogledu, bez ikakvog utjecaja od strane njemačkih vlasti niti naših središnjih vlasti iz Zagreba.“²⁰¹

Franjo Dučmelić i supruga Julijana, iz obitelji Jušić, imali su dvojicu sinova, Željka i Zdravka.²⁰² Željko je rođen u Vinkovcima, 10. studenog 1919. godine. U Vinkovcima je završio osnovnoškolsko i srednjoškolsko obrazovanje, a potom je upisao Tehnički fakultet u Zagrebu, a obrazovati se, nakon što je izašao iz logora, nastavio u Padovi. Jedan je od predstavnika hrvatskih emigrantskih pisaca, a objavio je biografsku zbirku „El Croata“.²⁰³

Njegov brat Zdravko mlađi je tri i pol godine i po struci je akademski slikar, a diplomirao je na Akademiji lijepe umjetnosti u Madridu.²⁰⁴ Zdravko Dučmelić bio je vrlo cijenjen umjetnik i smatra se jednim od istaknutijih predstavnika argentinskog suvremenog slikarstva.²⁰⁵ Nakon časničke izobrazbe u Ustaškoj Vojnici, postao je ratni izvjestitelj i, kako je bio student

¹⁹⁷ DUČMELIĆ, Željko, *Dogodovštine jednog običnog čovjeka*, 49.-50. str.

¹⁹⁸ DUČMELIĆ, Željko, *Hrvatska pati, ali ne umire nikada*, 75. str.

¹⁹⁹ DUČMELIĆ, Željko, *Dogodovštine jednog običnog čovjeka*, 49.-50. str.

²⁰⁰ DUČMELIĆ, Željko, *Dogodovštine jednog običnog čovjeka*, 49.-50. str.

²⁰¹ DUČMELIĆ, Željko, *Hrvatska pati, ali ne umire nikada*, 63. str.

²⁰² ELEZ, Petar, *Zavičajnici grada Vinkovca 1909.-1945.*, 98. str.

²⁰³ ĆORIĆ, Šimun Šito, *60 hrvatskih emigrantskih pisaca*, 289. str.

²⁰⁴ DUČMELIĆ, Željko, *Četiri mjeseca u raj*

²⁰⁵ ĆORIĆ, Šimun Šito, *60 hrvatskih emigrantskih pisaca*, 30. str.

Umjetničke Akademije, ilustrirao je brošure i novinska izdanja za vojnike NDH.²⁰⁶ Inače, u doba kraha NDH cijela je obitelj emigrirala iz tadašnje države zbog straha od partizana i kasnije se nastanjuju u Republici Argentini.²⁰⁷ Franjo Dučmelić umire u 93. godini života.²⁰⁸

Pred sami kraj NDH, u ožujku 1945. godine, imenovan je novim poglavarom građanske uprave, velikih župa Vuke, Baranje i Posavja, dr. Dragutin Urumović. Prije toga su građanska i vojna uprava bile spojene, ali se tada razdvajaju i sjedište se premješta u grad Vinkovce.²⁰⁹

5.2. Ideološka elita Vinkovaca

Ideologija predstavlja skup istinitih vjerovanja koja imaju funkcije za šire mase koje ih prihvaćaju,²¹⁰ a jedan od načina prenošenja ideologije širim masama je putem tiskovina koje su svakodnevno u opticaju. Upravo se uspostavom novoga režima, mijenja izdavaštvo i uredništvo *Hrvatskoga branika*, važnoga vinkovačkoga tjednika.

Izdavač *Hrvatskog branika* u NDH bio je Glavni ustaški stan Vinkovci, a Gjuro Baloković prvi urednik. List je nakon Balokovića uređivalo još dvoje urednika; od 26. travnja Dragutin Tepeš te od listopada 1941. Mato Subotić. Mato Subotić djelovao je kao profesor. Još prije uspostave NDH bio je zagovornik promicanja utjecaja škole na veće funkcije od samo obrazovne. Smatrao je da nije dostatno da škola ima samo „enciklopedijski značaj“, nego da treba jačati odgojne zadaće. Također, piše o tome koji izvanškolski faktori smetaju rad škole: smetnje koje su u uskoj vezi sa domaćim prilikama pojedinih učenika, smetnje u vezi sa društvenim prilikama te smetnje u vezi sa štampom, kinom i sportom. O potonjem problemu donosi zaključak koji dobro ocrtava promicanje propagande budućega režima: „Filmovi bi trebali svi da strogo budu cenzurirani, a učenicima da se dopušta gledanje samo najpoučnijih i najkorisnijih.“²¹¹

Mnoge su važne vinkovačke kulturne institucije nastavile svoje djelovanje i u godinama trajanja NDH, kao što su Hrvatska čitaonica i tadašnja dva vinkovačka kina, Cibalis i Urania.²¹² U kinima se vršila indoktrinacija putem projekcije određenih filmova čija je tematika bila u suglasju s vladajućim režimom. Između ostaloga, Cibalis kino će tako projicirati filmove - Pour

²⁰⁶ DUČMELIĆ, Željko, *Po putevima u neizvjesnost*. 47. str.

²⁰⁷ DUČMELIĆ, Željko, *Hrvatska pada, ali ne umire nikada*, 51.-52. str.

²⁰⁸ DUČMELIĆ, Željko, *Drvi sok otrgnutih grana*, 179. str.

²⁰⁹ „Novi glavar građanske uprave“, *Graničar* (Vinkovci), 31. ožujka 1945., 2. str.

²¹⁰ FANUKO, Nenad, „Elementi Parsonsove teorije ideologije“, 156. str.

²¹¹ HR-HDA- 159, KUT 17, Banovina Hrvatska. Odjel za prosvjetu, 50928/40 Realna gimnazija u Vinkovcima, 30. svibnja 1940.

²¹² Urania ton kino kasnije će promijeniti naziv u Tomislav ton kino. U: „Tomislav ton-kino“, *Hrvatski branik* (Vinkovci), 7. veljače 1942., 2. str.

le Mérite,²¹³ Ohm Krüger,²¹⁴ Doviđenja, Franziska,²¹⁵ Stukas²¹⁶ – čija je ideja i poruka bliska ustaškoj propagandi.

Poseban zadatak na kulturnome planu NDH bilo je i „čišćenje od pogubne literature“. Kako bi dominirao „duh zdravih, pozitivnih snaga“ sva literatura s velikosrpsko-jugoslavenskom tematikom, pornografskom, kriminalnom, sektaškom ili komunističkom trebala je biti uklonjena ili zaplijenjena.²¹⁷ Konkretno je u vinkovačkoj gimnaziji zabranjena uporaba ćirilice, a u znak podrške takve odluke su na trgu spaljene školske knjige pisane ćirilicom.²¹⁸

Državna realna gimnazija u Vinkovcima tijekom travnja 1941. godine prestaje s radom. Razlog tome je jer se u nju uselila jugoslavenska vojska. Iako u zgradi vojska ne ostaje dugo, nedugo nakon useljavanja se njemačka, a potom i mađarska vojska. Kako je ubrzo stopirana nastava, učenicima je svejedno priznata godina, a kasnije su nastupile brojne promjene u samom izvođenju nastave. Osim što je umirovljen projugoslavenski ravnatelj, otpušteni su neki profesori židovske vjeroispovijesti, točnije Ana Vajs i Ivan Hiršl koji su kasnije ubijeni u logoru. Osim njih, otpušteni su i neki od profesora srpske nacionalnosti, poput Nikole Antića i Vjere Gašparac. Nastava se od iduće godine održavala redovno do bombardiranja 17. listopada 1944. godine.²¹⁹

U ljeto 1941. godine umirovljen je dugogodišnji ravnatelj vinkovačke gimnazije Dragutin Poljugan.²²⁰ Odlukom ministra bogoštovlja i nastave, Dragutina Poljugana će na mjestu predsjednika uprave vinkovačke gimnazije zamijeniti Viktor Justić 1941. godine.²²¹ Justić je bio gimnazijski profesor koji je početkom 1939. godine položio profesorski ispit na zagrebačkome sveučilištu.²²² Osim toga, bio je urednik *Hrvatskog branika* u vremenu NDH, a uređivat će i ustaški list *Graničar*. Na mjestu povjerenika ravnatelja zadržat će se do 1942. godine kada novim upraviteljem postaje dr. Luka Fiala. Fiala će biti na funkciji upravitelja do 1944. godine, a tada upravitelj postaje Josip Grečl kojega 1945. godine zamjenjuje Marko Samardžija.²²³

²¹³ „Cibalis kino“, *Hrvatski branik*, 25. listopada 1941., 2. str.

²¹⁴ „Cibalis ton kino“, *Hrvatski branik*, 8. studenog 1941., 2. str.

²¹⁵ „Kinematografi prikazuju“, *Hrvatski branik*, 3. siječnja 1942., 3. str.

²¹⁶ „Kinematografi prikazuju“, *Hrvatski branik*, 17. siječnja 1942., 2. str.

²¹⁷ Đuro Baloković, „Čišćenje od pogubne literature“, *Hrvatski branik* (Vinkovci), 17. svibnja 1941., 2. str.

²¹⁸ VIRC, Zlatko, „Vinkovački Theresianum ili povijest vinkovačke Gimnazije 1780.-1980.“, 34. str.

²¹⁹ VIRC, Zlatko, „Vinkovački Theresianum ili povijest vinkovačke Gimnazije 1780.-1980.“, 34.-35. str.

²²⁰ „Umirovljenje“, *Hrvatski branik* (Vinkovci), 12. srpnja 1941., 3. str.

²²¹ HR-DAVU-SCVK-35/4, knjiga 27, Zapisnik sjednica nastavničkog savjeta Državne gimnazije 1931.-1940., Zapisnik II. sjednice nastavničkog vijeća, 20. rujna 1941.

²²² „Položio ispit“, *Hrvatski branik* (Vinkovci), 4. veljače 1939., 3. str.

²²³ VIRC, Zlatko, „Vinkovački Theresianum ili povijest vinkovačke Gimnazija 1780.-1980.“, 40. str.

6. ZAKLJUČAK

Male sredine gotovo su uvijek ovisne o događanjima na širem području i vladajućoj strukturi centra. Promjenom režima i sustava makrorazine događa se i smjena na raznim sferama manjih područja pa tako i grada Vinkovaca tijekom uspostave Banovine Hrvatske, odnosno Nezavisne Države Hrvatske. Uzdižu se moćnici bliski vladajućem faktoru, a sami režimi odlučuju tko će biti na vodećim položajima institucija važnim za njihovo bivstvovanje.

Kao što je prikazano, funkcioneri HSS-a uvelike utječu na svakodnevicu grada Vinkovaca u najjačim godinama stranke i uspostave Banovine Hrvatske. Pojedinci odani stranci ubrzo će zauzeti vodeća mjesta u gradu pa će tako obavljati dužnosti gradonačelnika i isticat će se tijekom raznih tada održavanih političkih skupova. Osim toga, utjecat će i na rutinu življenja u tim područjima jer će svakodnevno informirati građane o određenim slučajevima važnim za promicanje HSS-ovske misli.

Formiranjem Nezavisne Države Hrvatske prvotno dolazi do obračuna s nekadašnjim važnim individuama koji ne podliježu željama i idejama novoga režima, a usporedno se uzdižu ostali pojedinci koji zadovoljavaju prohtjeve novoga sistema. Vidljivo je kako je novi režim kudikamo radikalniji od prijašnjega pa se u tome razdoblju npr. umirovljuje, projugoslavenski nastrojen, dugogodišnji ravnatelj Državne realne gimnazije u Vinkovcima, Dragutin Poljungan, kojemu prijašnji režim jedino upućuje određene kritike.

Iako su režimi tijekom promatranoga razdoblja bili različitih karaktera i ciljeva, svaki je na neki način utjecao na zbivanje mikropodručja, u ovome slučaju predstavljenih Vinkovaca. Na taj je način potvrđena glavna teza o promjeni elite mikropodručja koja prati smjenu režima makrorazine. U radu je dokazano da na ključnim institucijama i položajima, koji su nositelji političke i ideološke moći, dolazi do velikih promjena (većih po osnivanju NDH) s promjenom vlasti na širem državnom području.

7. POPIS KORIŠTENIH IZVORA

7.1. Literatura

1. Aspers, Patrik, „Crossing the Boundary of Economics and Sociology: The Case of Vilfredo Pareto“, *American Journal of Economics and Sociology* 60, br. 2.: 2001, 519.-545. str.
2. Axboe Nielsen, *Making Yugoslavs: Identity in King Aleksandar's Yugoslavia*. Toronto: University of Toronto Press, 2014
3. Boban, Ljubo, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941, Iz povijesti hrvatskog pitanja*. Druga knjiga, Zagreb: Liber, 1974.
4. Ćirić, Vladimir, *Vinkovačka gradska groblja - Spomenička baština i njezina zaštita*. Vinkovci: Vlastita naklada autora, 2016.
5. Ćirić, Vladimir, *Vinkovci: Turistički vodič*. Grad Vinkovci: Vinkovci, 2015.
6. Ćorić, Šimun Šito, *60 hrvatskih emigrantskih pisaca*. Zagreb: Sekcija Društva hrvatskih književnika i Hrvatskog centra P.E.N.-a za proučavanje književnosti u hrvatskom iseljeništvu, 1995.
7. Dizdar, Zdravko, Grčić, Marko, Ravlić, Slaven, Stuparić, Darko, *Tko je tko u NDH*. Zagreb: Minerva, 1997.
8. Dučmelić, Željko, *Četiri mjeseca u raj*. Zagreb: AGM, 2020.
9. Dučmelić, Željko, *Hrvat, sv. 1., Dogodovštine jednog običnog čovjeka*. Buenos Aires: Vlastita naklada, 1994.
10. Dučmelić, Željko, *Hrvat, sv. 2., Hrvatska pati, ali ne umire nikada*. Buenos Aires: Vlastita naklada, 1994.
11. Dučmelić, Željko, *Hrvat, sv. 4., Po putevima u neizvjesnost*. Buenos Aires: Vlastita naklada, 1994.
12. Dučmelić, Željko, *Hrvat, sv. 5., Drvni sok otrgnutih grana*. Buenos Aires: Vlastita naklada, 1994.
13. Elez, Petar (ur.), *Zavičajnici grada Vinkovaca 1909.-1945*. Vukovar: Državni arhiv u Vukovaru, 2011.
14. Fanuko, Nenad, „Elementi Parsonsove teorije ideologije“, *Revija za sociologiju* 33, br. 3-4: 2002, 137.-158. str.
15. Foucault, Michel, *Madness and Civilization: A History of Insanity in the Age of Reason*. New York: Vintage Books, 1988.
16. Foucault, Michel, *Moć/znanje Odabrani spisi i razgovori 1972-1977*. Prevela: Olja Petronić, Novi Sad: Mediteran Publishing, 2012.

17. Freedon, Michael, *Ideology: A very short introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2003.
18. Goldstein, Ivo, *Hrvatska 1918-2008*, Zagreb: Europapress holding/Novi Liber, 2008.
19. Grgić, Stipica. *Između režimske ideologije i potreba građana: Savska banovina 1929-1939*. Zagreb: Fakultet hrvatskih studija, 2020.
20. Hobbes, Thomas. *Leviathan*. New York: Oxford University Press, 1998.
21. Janković, Slavko, Milanović, Mihajlo, *Ko je ko u Jugoslaviji*. 1. izdanje, Beograd: Sedma sila, 1957.
22. Jelić-Butić, Fikreta, „Prilog proučavanju djelatnosti ustaša do 1941“, *Časopis za suvremenu povijest* 1, br. 1-2: 1969, 55.-90. str.
23. Jelić-Butić, Fikreta, *Hrvatska seljačka stranka*. Zagreb: Globus, 1983.
24. *Kako su glasovali Vinkovčani na izborima dne 11. prosinca 1938.*, Vinkovci: Naklada Hrvatske seljačke stranke, 1938.
25. Kalanj, Rade, „Teorija elita i pitanje demokracije“, *Revija za sociologiju* 19, br. 1-2: 1988., 75.-85. str.
26. Kalanj, Rade, *Ideologija, utopija, moć*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 2010.
27. Kissinger, Henry, *Diplomacija*. Zagreb: Golden marketing, 2000.
28. Kolar-Dimitrijević, Mira, *Socijalne prilike i klasna borba u Vinkovcima međuratnog razdoblja*. Vinkovci: Samoupravna interesna zajednica kulture općine Vinkovci/Slavonsko nasljeđe, 1977.
29. Leček, Suzana, „Hrvatska seljačka stranka i njeni gradski birači: primjer Vinkovaca na skupštinskim izborima 1938.“. *Scrinia Slavonica* 12, br. 1: 2012, 205.-240. str.
30. Linz, Juan José, *Political Sociology and the Future of Democracy*. London/New York: Routledge/Taylor & Francis Group, 2017.
31. López, Matias, „Elite theory“, *Sociopedia.isa*, 2013., 1.-12. str.
32. Maček, Vladko, *Memoari*. Zagreb: Dom i svijet, 2003.
33. Mann, Michael, *The Sources of Social Power*. sv. 3; *Global Empires and Revolution, 1890–1945*. New York: Cambridge University Press, 2012.
34. Mann, Michael, *The Sources of Social Power*, sv. 1; *A History of Power from the Beginning to A.D. 1760*. New York: Cambridge University Press, 1986.
35. Matković, Hrvoje, *Povijest Jugoslavije*, Drugo, dopunjeno izdanje. Zagreb: Naklada Pavičić, 2003.
36. Matković, Hrvoje, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*. Drugo, dopunjeno izdanje. Zagreb: Naklada Pavičić, 2002.

37. Mijatović, Anđelko, „Politički i vojnički kraj NDH“, *Časopis za suvremenu povijest* 27, br. 3: 1995, 497.-504. str..
38. Pareto, Vilfredo, *Uspon i pad elita: Primjena teoretske sociologije*, Zagreb: Feniks knjiga, 2011.
39. Pavlović, Vukašin, „Teorije elita u političkoj sociologiji klasične i savremene koncepcije“, *Godišnjak FPN* 5, 2011., 9.-47. str.
40. Platon, *Država*. Preveli: Albin Vilhar i Branko Pavlović, Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod, 2002.
41. Rašeta, Boris, Gavranović, Goran, *Moj obračun s Poglavnikom: tajna biografija vojskovođe Slavka Kvaternika: uspon i pad Ante Pavelića*. Zagreb: 24sata d.o.o., 2020.
42. Sekulović, Aleksandar, *Teorija političke klase*. Beograd: Radnička štampa, 1982.
43. Smith, Bonnie G., „Gender Theory“. U: *Encyclopedia of European Social History, From 1350 to 2000*, sv. 1, ur. Peter N. Stearns. New York: Charles Scribner's Sons, 2001., 95.-105. str.
44. Stojadinović, Milan, *Ni rat ni pakt, Jugoslavija između dva rata*. Buenos Aires: El Economista, 1963.
45. Šakić, Vlado, „Ima li Hrvatska modernu elitu – sociopsihologijski pogled“. U: *Upravljačke elite i modernizacija*, ur; Drago Čengić i Ivan Rogić. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2001., 95-113.str.
46. Šarčević, Josip, „Istaknuti učenici i profesori vinkovačke Gimnazije u kulturnom, znanstvenom i društveno-političkom životu“, U: *Naših dvjesta godina*, ur: Josip Korda, Vinkovci: Centar za usmjereno obrazovanje "Matija Antun Reljković", 1981., 103.-119. str.
47. Tomasevich, Jozo, *War and Revolution in Yugoslavia, 1941-1945: Occupation and Collaboration*. Stanford: Stanford University Press, 2001.
48. Virč, Zlatko, „Dragutin (Karl) Basler, arhitekt i kulturni djelatnik“. U: Godišnjak Njemačke zajednice 2013., ur; Renata Trischler. Osijek: Zemaljska udruga Podunavskih Švaba u Hrvatskoj, 2013., 281-288. str.
49. Virč, Zlatko, „Martin Balling uspješni gospodarstvenik i športski radnik“. U: Godišnjak Njemačke zajednice 2011., ur: Renata Trischler. Osijek: Zemaljska udruga Podunavskih Švaba u Hrvatskoj, 2011., 119.-128. str.
50. Virč, Zlatko, „Vinkovački Theresianum ili povijest vinkovačke gimnazije 1780.-1980.“. U: *225 godina vinkovačke Gimnazije*, ur. Stipe Tomić. Vinkovci: Gimnazija Matije Antuna Reljkovića u Vinkovcima, 2006., 15.-41. str.

51. Virc, Zlatko, *Ballingovi – Marin Balling: spomenar*, Vinkovci: Povijesno i športsko društvo "Hrvatski sokol", 2013.
52. Weber, Max, *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*. sv. 1. Preveli: Ephraim Flschoff i dr., Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1978.
53. Wright Mills, Charles, *The Power Elite*. New York: Oxford University Press, 2000.
54. Žubrinić, Dušan, *Marksizam i teorije elita*. Zagreb: Riječka tiskara, 1975.

7.2. Tisak

55. *Graničar* (Vinkovci), 1945.
56. *Hrvatski branik* (Vinkovci), 1938.-1942.
57. *Slavonac* (Vinkovci), 1941.
58. *Srijemski Hrvat* (Vukovar), 1939.
59. *Službene novine Kraljevine Jugoslavije* (Beograd), 1929., 1931., 1939.

7.3. Arhiv

60. HR-DAVU-SCVK, K.3.: Državni arhiv u Vukovaru, Arhivski sabirni centar u Vinkovcima: Osobni arhivski fondovi, POLJUGAN, DRAGUTIN – ravnatelj vinkovačke Gimnazije (?-?); ?-?; fasc. 1. 0.1. PrP
61. HR-DAVU-SCVK-35/1: Državni arhiv u Vukovaru, Arhivski sabirni centar u Vinkovcima: Tekući spisi
62. HR-DAVU-SCVK-35/2: Državni arhiv u Vukovaru, Arhivski sabirni centar u Vinkovcima: Povjerljivi spisi
63. HR-DAVU-SCVK-35/4, Državni arhiv u Vukovaru, Arhivski sabirni centar u Vinkovcima: Zapisnici školskih organa uprave
64. HR-DAVU-SCVK-37: Hrvatska, Državni arhiv u Vukovaru, Arhivski sabirni centar u Vinkovcima: Kotarska oblast Vinkovci
65. HR-HDA-1353 - Hrvatska, Hrvatski državni arhiv, Građanske stranke i društva (zbirka):
66. HR-HDA-1361: Hrvatska, Hrvatski državni arhiv, Cenzura i zabrana tiska
67. HR-HDA-1511 - Hrvatska, Hrvatski državni arhiv, Velika župa Vuka
68. HR-HDA-155: Hrvatska, Hrvatski državni arhiv, Banovina Hrvatska. Kabinet Bana.
69. HR-HDA-157: Hrvatska, Hrvatski državni arhiv, Banovina Hrvatska. Odjel za unutarnje poslove.

70. HR-HDA-159: Hrvatska, Hrvatski državni arhiv. Banovina Hrvatska. Odjel za prosvjetu:
Hrvatska, Hrvatski državni arhiv

7.4. Filmovi

71. Antun Smajić, *Sjećanje gospođe Urbiha*, 2012.
72. Kruno Tomašević, *Ponovno s mladošću*, 1975.

7.5. Mrežni izvori

73. „Banovina Hrvatska“, <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=5743>, zadnji puta posjećeno 19. studenoga 2020.
74. Bezfamilnaya, Maria, „Biography of Vilfredo Pareto“, https://www.academia.edu/6629853/Biography_of_Vilfredo_Pareto
75. Ćirić, Vladimir, „Povijest novinstva u Vinkovcima“, <https://novosti.hr/povijest-novinstva-u-vinkovcima/>, zadnji puta posjećeno 24. svibnja 2021.
76. „Domac, Ivan“, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=15814>, zadnji puta posjećeno 7.4.2021.
77. „Elite“, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/elite>, zadnji puta posjećeno 12. studenoga 2020.
78. „Nezavisna Država Hrvatska“, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=43670>, zadnji puta posjećeno 19. prosinca 2020.
79. Sluyter-Beltrão, Jeff, „Iron Law of Oligarchy“, <https://www.britannica.com/topic/iron-law-of-oligarchy>, zadnji puta posjećeno 25. svibnja 2021.